

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनलाईन

वर्ष : ६

स्थापना वर्ष : १९६०

ओक्टोबर : २०११

अंक : ४

: परामर्शनसमिति :

भगवतीकुमार शर्मा प्रमुખ
रतिलाव बोरीसागर मध्यस्थ समितिना वरिष्ठ सल्य
प्रफुल्ल रावल प्रकाशन मंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सलतंत्री :

मोहन परमार

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी शानपीठ m क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धन(भवन, आश्रम मार्ग,
'टाईम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
झोन अने ईकस : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

अ नु क म (परब ओनलाईन)

परिषद-प्रमुખनो पत्र

सर्जकीय शब्दनी प्रांजलताने अशेष राजवानी मथामण •
भगवतीकुमार शर्मा

कविता

दशावतार आजना देशकाणमां • यंदकान्त शेठ, अंतरमां • नलिन
रावल, मारामां • प्रफुल्ल रावल, श्वासनी साथे - • योसेक मेकवान

विदेशी साहित्य

आग अने डिम • रोबर्ट झोस्ट, अनु. कृष्णादित्य, बस जरा अमथुं
झीण, दाढी, ने... • डरनानडो टेलिज; अनु. डरीश मडुवाकर

शताब्दी-वंदना

'नाछूटके' : देशी-विदेशी राजनां वेठ-वेरा सामे देशीजनना संघर्षनी
मडाकथा • कानज पटेल

समीक्षा/ग्रंथावलोकन

व्यतीतनी माधुरी • मणिलाव ड. पटेल 59, अक वसरके दोराती
रेजाओ • मुनिकुमार पंड्या, जो थोडीक वधु काणज लीधी छेत... •
डिमांशी शेलत, माटी साथेनो अनुबंध • रमणीक सोमेश्वर, डॉ. अमृत
उपाध्याय संपादित-अनूदित 'अभिनयदर्पणम्' • डॉ. बडेचरभाई
पटेल

परिषद-पाथेय

संकलन : राजेन्द्र पटेल

साहित्यवृत्त

संकलन : भरत साधु

आवरणचित्र

पीयूष ठक्कर

અ નુ ક મ્લ (પરબ પ્રકાશન)

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર	સર્જકીય શબ્દની પ્રાંજલતાને અશેષ રાખવાની મથામણ • ભગવતીકુમાર શર્મા 4
કવિતા	દશાવતાર આજના દેશકાળમાં • ચંદ્રકાન્ત શેઠ 6, તારા વિના સવાર • લલિત ત્રિવેદી 7, અંતરમાં • નલિન રાવળ 7, તારા • નલિન રાવળ 7, મારામાં • પ્રફુલ્લ રાવલ 8, ન જાણું • રામચન્દ્ર પટેલ 8, શ્વાસની સાથે - • યોસેફ મેકવાન 9, મધુમાલતી • કિશોરસિંહ સોલંકી 10, વતનના ગામેથી • લાલજી કાનપરિયા 10
વાર્તા	આકીન • પન્ના ત્રિવેદી 11
ચરિત્રનિબંધ	હા, ભાઈ, કેવળ ભાઈ... ! • મનોહર ત્રિવેદી 20
નિબંધ	બા જી ડેરી • માવજી મહેશ્વરી 34
વિદેશી સાહિત્ય	આગ અને હિમ • રોબર્ટ ફ્રોસ્ટ, અનુ. કૃષ્ણાદિત્ય 37, બસ જરા અમથું ફીણ, દાઢી, ને... • હરનાન્ડો ટેલિઝ; અનુ. હરીશ મહુવાકર 37
અભ્યાસ	‘જાળિયું’ ચૈતસિક વાસ્તવની મર્મસ્પર્શી વ્યંજનાત્મક અભિવ્યક્તિ • બાબુ દાવલપુરા 42
કેહિયત	હું શા માટે લખું છું • ઉષા શેઠ 46
શતાબ્દી-વંદના	‘નાછૂટકે’ : દેશી-વિદેશી રાજનાં વેઠ-વેરા સામે દેશીજનના સંઘર્ષની મહાકથા • કાનજી પટેલ 51
સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન	વ્યતીતની માધુરી • મણિલાલ હ. પટેલ 59, એક લસરકે દોરાતી રેખાઓ • મુનિકુમાર પંડ્યા 61, જો થોડીક વધુ કાળજી લીધી હોત... • હિમાંશી શેલત 63, માટી સાથેનો અનુબંધ • રમણીક સોમેશ્વર 65, ડૉ. અમૃત ઉપાધ્યાય સંપાદિત-અનૂદિત ‘અભિનયદર્પણમ્’ • ડૉ. બહેચરભાઈ પટેલ 69
પરિષદ-પાથેય	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 72
સાહિત્યવૃત્ત	સંકલન : ભરત સાધુ 84
આ અંકના લેખકો	86
આવરણચિત્ર	પીયૂષ ઠક્કર

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

સર્જકીય શબ્દની પ્રાંજલતાને અશેષ રાખવાની મથામણ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં હજી સુધી એવી સ્થિતિ તો આવી લાગતી નથી કે લેખક-કવિ કેવળ સાહિત્ય દ્વારા પોતાનો અને કુટુંબનો જીવનનિર્વાહ કરી શકે. કવિ નર્મદને પણ સરસ્વતીને ખોળે માથું મૂક્યા પછી નોકરી કરવાનો સમય આવ્યો હતો અને તેને તેનું ઘણું દુઃખ હતું. તેના ઉદ્ગારો આ પ્રમાણે નોંધાયેલા છે : ‘અમે કવિરાજ મટીને હવે કવિદાસ બન્યા !’ નર્મદના સમય પછી તો ગુજરાતી સાહિત્ય ક્ષેત્રે ઘણું પરિવર્તન આવ્યું છે છતાં મૂળભૂત સ્થિતિ ઝાઝી બદલાઈ નથી. કેટલાંક વર્ષો પહેલાં કવિ વિપિન પરીખે આ ભાવાર્થની એક કાવ્યપંક્તિ લખી હતી : ‘જો મને એક કવિતા લખવા બદલ પાંચ રૂપિયાનો પુરસ્કાર મળતો હોય તો મારે માસિક ખર્ચ કાઢવા માટે એક મહિનામાં કેટલી કવિતાઓ લખવી પડે ?!’ આજે કદાચ એક કવિતાનો પુરસ્કાર સામયિકો તરફથી બહુ બહુ તો રૂપિયા પચ્ચીસથી રૂપિયા એકસો સુધીનો મળે છે અને મોંઘવારી તો કવિ-લેખકોને પણ સ્પર્શે જ. આથી લેખનપ્રવૃત્તિ હજીયે સાહિત્યકારો માટે ગૌણ અને બીજી કશીક પ્રવૃત્તિ અર્થોપાર્જન માટે મુખ્ય બનાવવી પડે છે. અલબત્ત સાહિત્યપ્રસારના બીજા કેટલાક નવા માર્ગો ઊઘડ્યા છે પણ ગુજરાતી પ્રજાનો વાચનરસ, જે હતો તેનાથીયે ઓછો થયો છે તેવી ફરિયાદ વ્યાપક છે.

પરંતુ એ ઊંઠે કે કવિ, લેખકની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ અને બીજી વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિ વિશે પૂરું સામંજસ્ય સાધી શકાય ? જેઓ તબીબ, અર્થશાસ્ત્રી, ઇજનેર વગેરે તરીકે સક્રિય છે તેઓને કદાચ આવી અસમંજસતા બહુ બેઠવી નહીં પડે. તબીબો કાવ્યસર્જન પણ કરતા હોય તેવા દાખલાઓ મોજૂદ છે. સ્વર્ગસ્થ કવિ મનોજ ખંડેરિયા વકીલાત કરતા હતા. સ્વર્ગસ્થ કવિ રમેશ પારેખે ક્યાંય સુધી જિલ્લા પંચાયતમાં કારકુની કરી હતી. આવા સર્જકો પોતાની દ્વિવિધ પ્રવૃત્તિઓને પ્રમાણમાં આસાનીથી વિભાજિત કરી શકે, પરંતુ શિક્ષક, અધ્યાપક કે પત્રકાર તેઓના વ્યવસાયમાં એક યા બીજી રીતે શબ્દ સાથે કામ પાડે છે અને આપણા સંખ્યાબંધ સાહિત્યકારો આ વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે પણ કાર્યરત છે. આથી પોતાની દ્વિવિધ શબ્દચર્ચાને જે-તે ક્ષેત્રમાંના વિનિયોગ માટે પ્રમાણસર સુસજ્જ રાખવી એ બહુ સરળ નથી જ. શિક્ષકોની કામગીરી હવે વર્ગખંડમાં છાત્ર-છાત્રાઓને ભણાવવા પૂરતી મર્યાદિત રહી નથી. ઉત્તરવહીઓ તો તેઓ પહેલાં પણ તપાસતા હતા. પરીક્ષા-સંચાલનમાં પણ તેઓની શામેલગીરી ખરી જ, પણ હવે શિક્ષણ ક્ષેત્રે ઇતર પ્રવૃત્તિઓનો મહિમા ઘણો વધ્યો છે, આથી થોડીઘણી લેખનશક્તિ, સાહિત્યરુચિ કે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોના આયોજનની ફાવટ ધરાવતાં શિક્ષક-શિક્ષિકાઓને તે ક્ષેત્રે પ્રવૃત્ત થવું જ પડે છે. એકપાત્રી કે એકાંકી નાટક માટે વિદ્યાર્થીઓને સ્પર્ધાના હેતુથી તેવી કૃતિઓ લખી આપવી, સમૂહગીત સ્પર્ધા માટે તેવાં ગીતોની રચના કરવી વગેરેમાં તેઓની ખાસ્સી શબ્દશક્તિ પ્રયોજાય છે. તે પછી તેઓની પાસે શબ્દ-સંવેદનનું જે ભાથું બચે તે તેઓએ શુદ્ધ

સાહિત્યસર્જન માટે પ્રયોજવું પડે છે. એક જ માધ્યમના વિવિધ વિનિયોગ માટે એકસરખા સાધનને પ્રયોજવા જતાં સર્જનક્ષમતાને કદાચ આંચ આવે પણ ખરી. અધ્યાપકોને વર્ગખંડને લગતી પ્રવૃત્તિઓ ઉપરાંત પરિસંવાદો, ગોષ્ઠિઓ ઇત્યાદિ માટે ઘણી તૈયારી કરવી પડે છે. તેનાથી તેઓનો સ્વાધ્યાય નિઃશંક વધી શકે, પણ સર્જનક્ષમતાને કદાચ વેઠવાનો વારો આવે. આમેય કેટલાક અધ્યાપકો ઉપર નિરુદ્ધમીપણાનું આળ ક્યારેક મુકાય છે. પત્રકાર માટે એકસાથે બે અર્થો પર ઉતાવળે સવારી કરવાનાં ભયસ્થાનો ઓછાં નથી. પત્રકારત્વને ભલે 'ઉતાવળે લખાયેલું સાહિત્ય' કહેવાયું હોય, પણ ઉચ્ચ કક્ષાના સાહિત્યસર્જનને પત્રકારીય ઉતાવળ કરતાં સર્જકીય ધૃતિની વધારે અપેક્ષા અને ગરજ રહે.

આ પરિસ્થિતિમાં સર્જક માટે, પછી તે શબ્દસંલગ્ન, વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિમાં ગળાડૂબ રહે કે શબ્દેતર પ્રવૃત્તિઓમાં, પણ તેને માટે સાહિત્યના શબ્દની પ્રાંજલતા –વર્જિનિટી – ને અખંડ રાખવા અર્થે પ્રાણપણે ઝૂઝવાનું અનિવાર્ય ઠરે.

સુરત

તા. ૧૪-૯-૨૦૧૧

ભગવતીકુમાર શર્મા

કવિતા

દશાવતાર આજના દેશકાળમાં | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

હવે તો દરિયો જ બની ગયો છે

જીવલેણ જાળ મત્સ્યો માટે.

ધરણીધર કચ્છપોનું કુળ છે હવે વિનાશની વાટે.

વરાહનાં વૃંદને કતલખાને પહોંચાડવા

કરપીણ બનતા જાય છે કાતિલો !

નહોરવિહોણા નરસિંહ

હિરણ્યકશિપુના ઉંબરે જઈનેય શું ઉકાળવાના ?

સીમાહીન શૂન્યાવકાશમાં

વામનજી એક ડગલુંયે હવે ક્યાં માંડવાના ?

કાત્રિયોના શોષિતે ખરડાયેલા પરશુને

હવે પોતાના પગ પર પડતો રોકવા

અગ્નિની ઝાળ જેવા જામદગ્ન્ય પણ શું કરવાના ?

રાવણના વિસ્તરતા રાજ્યમાં

રામજી શું પણ છ વિનાનું ધનુષ્ય લઈને ધસશે ?

કૃષ્ણની અંગુલિ જ જ્યાં ઘવાયેલી છે ત્યાં

સુદર્શનને તેઓ કઈ રીતે ઘુમાવશે ?

અને કઈ રીતે ઉતારશે શિશુપાળના આસુરી શીશને ?

બુદ્ધ પણ અબુદ્ધ બની બેસે એવી

પ્રદૂષિત ને પાષાણી હવા છે આજની !

કલ્કિયે તો પછી આપણા આ કહેવાતા ધર્મક્ષેત્રમાં

અવતરવાનું માંડી વાળશે તો નહીં ને ?

અને એ નહીં અવતરે તો

બેફામ બનતા આજના બખડજંતરમાંથી

કોણ બચાવશે બાવા આદમના

આપણા આ ટટારપણે ટકવા મથતા વેલાને ?

અંતરમાં | નલિન
રાવળ

અંધકારનું તરુવર ડોલે
તમરાંના ગુંજારવ સુણતા
પંખીગણ માળામાં પોઢે
ડાળડાળમાં ઊડે આગિયા
ધીરું ધીરું ઘુવડ બોલે
ક્યાંક અપાઢી મોર
ટહુકતા
હળવે હળવે અંતર ખોલે
ઝાકઝમાળ અંતરમાં
કોનું ?
મુખ મધુર આ નમણું
સોઢે.

મારામાં | પ્રફુલ્લ રાવલ

મિનોઈ સાચું કહેતી 'તી;
હું જ ભાગું છું મારા 'હું'થી
હાર્યો છું એવું નથી
થાક્યો છું એવુંયે નથી
મેં ક્યાં મચક આપી છે આટલાં વર્ષો સુધી !
ક્યાં છોડવો છે પટ ?
ખેલ ખેલમાં ખૂંલો છું કંઈક અજાણ્યા પ્રદેશો
દ્વન્દ્વમાં જીવ્યો છું
દ્વન્દ્વમાં જ હાર્યો છું
એમાંથી જ મળી છે મને અવનવી દિશાદષ્ટિ.
એમાંથી જ જન્મી છે આશ
પણ હમણાંથી મેં હડસેલી દીધો છે મારા 'હું'ને દૂર
એ ગાંગર્યા કરે છે
ને મેં બધુંય મ્યાન કરી દીધું છે મારામાં.

શ્વાસની સાથે - | યોસેફ મેકવાન

૧

આપણું મળવું આમ અચાનક
ભીનો થયો બનાવ...
નયનોમાં
એક તારા ચહેરાનો
પડવો જે છાંયો - ન ગયો !
આપણને ગૂંચવી
સમય ક્યાંય લપાયો
પછી, હું કદી
મારામાં ન સમાયો... શ્વાસની સાથે
તારી ખબર નથી !

૨

તારા નામની એક હોડી
તર્યા કરે છે મારામાં
ફર્યા કરે છે
સ્મરણોની થપાટો ખાતી
હું રોજ
સૂર્ય બનીને જોયા કરું છું શ્વાસની સાથે
પણ...

૩

હવા
રૂની જેમ પીંજાઈ પીંજાઈને છૂટી પડે
અહીં વાહનોની સરકતી ભીડ વહે
વચ્ચે ફસાયેલો હું
ઈશ્વરને નહીં... તને જંખું શ્વાસની સાથે
આ ઢળતી સાંજે -

વિદેશી સાહિત્ય

આગ અને હિમ | રોબર્ટ ફોર્સ્ટ; અનુવાદ : કૃષ્ણાદિત્ય

કોઈ કહે છે કે દુનિયાનો અંત આવશે આગમાં
કોઈ કહે છે હિમશીતમાં.
લાલસાનો સ્વાદ મેં જે ચાખ્યો છે
તે 'પરથી હું આગના સમર્થકોના પક્ષમાં છું.
પરંતુ જો એનો વિનાશ બે વાર થવાનો હોય તો,
મને લાગે છે હું દ્વેષ વિશે એટલું પૂરતું જાણું છું કે
હું કહી શકું પ્રલય માટે હિમ પણ વિપુલ છે,
પર્યાપ્ત છે.

બસ જરા અમથું ફીણ, દાઢી, ને... | હરનાન્ડો ટેલિઝ; અનુવાદ : હરીશ મહુવાકર

એ અંદર આવ્યો ત્યારે કશું બોલ્યો નહિ. અસ્ત્રાને બરાબર ઘસીને હું ધાર કાઢતો હતો. હું એને ઓળખી ગયો. મારા શરીરમાં ધ્રુજારી ફેલાઈ ગઈ. મારી ધ્રુજારીની એને ખબર ન પડે એટલા માટે હું અસ્ત્રાને ધાર કાઢતો રહ્યો. એની ધારને અંગૂઠા ઉપર ફેરવીને જોઈ લીધી, ને અજવાળામાં ઊંચો કરીને એને જોઈ લીધો.

આ દરમિયાન એણે બંદૂકની સાથે લટકતો ગોળીમઢ્યો પટ્ટો ઉતાર્યો ને તેને એક ખીંટી પર લટકાવ્યો. એના ઉપર પોતાની લશ્કરી ટોપી મૂકી, પછી મારી બાજુ ફર્યો. ટાઈની ગાંઠને ખોલતાં બોલ્યો : 'બહુ ગરમી છે. ચાલ, હજામત કર', ને એ બેસી ગયો.

મને એવું લાગ્યું કે છેલ્લા ચારેક દિવસથી એણે દાઢી નહિ કરી હોય. આ ચાર દિવસ અમારી લશ્કરી છાવણીને શોધી કાઢવામાં એણે ગાળ્યા હતા. અત્યારે એનું મોઢું સૂરજની અગનજવાળાથી તપેલું લાલભક્ત દેખાતું હતું. કાળજીથી હું ફીણ બનાવવાની તૈયારી કરવા માંડ્યો. સાબુની ઝીણી પતરીઓ કાપી વાટકામાં નાખી. સહેજ હુંફાળું પાણી એમાં નાખ્યું ને બ્રશ હલાવવા માંડ્યો. તરત ફીણ થવા માંડ્યાં. મારું મગજ પણ ચકરાવે ચડ્યું.

'તને ખબર જ છે અમે બધું બરાબર કર્યું છે. અમે મુખ્ય માણસોને જ પકડી લીધા. કેટલાકને મરેલા પાછા લાવ્યા. બીજા કેટલાકને પકડ્યા. તે હજુય જીવતા છે. પણ એય તે થોડા સમયમાં જ મરેલા હશે.'

'તમે કેટલાકને પકડ્યા ?' મેં પૂછ્યું.

'ચૌદ. એમને શોધવા અમારે જંગલમાં ઠીક ઠીક ઊંડે જવું પડ્યું. પણ અમને મળી જાય છે. ત્યાંથી એકેય જીવતો બહાર નહિ નીકળે - એકેય નહિ ને.'

પરબ v ઓક્ટોબર, 2011

એણે ખુરશીમાં લંબાવ્યું ત્યારે મારા હાથમાં ફીણવાળું બ્રશ જોયું. એના ખભા ઉપર મારે હજુ કપડું રાખવાનું હતું. તમને સાચી વાત કરી દઉં તો હું હલબલી ગયો હતો તોય ખાનામાંથી કપડું કાઢી એના ગળે વીંટીને ગાંઠ મારી. એ વાત કરતાં અટકતો જ નહોતો. કદાચ એ એમ ધારતો હશે કે મને એની પાટી માટે લાગણી છે.

'અમે તે દિવસે જે કંઈ કર્યું એના ઉપરથી શહેરના લોકોને સારું એવું જ્ઞાન મળ્યું હશે નહિ ?' એણે કહ્યું.

એના કાળા ને પરસેવાથી લથબથ થયેલા ગળાને કપડાંની ગાંઠ બાંધતાં મેં કહ્યું, 'હા.'
'વાહ ! કેવો મસ્ત શો હતો નહીં ?'

'બહુ સારો', બ્રશ લેવા જતાં મેં કહ્યું. થાક દેખાતાં એણે આંખો બંધ કરી અને ફીણવાળું ઠંડું બ્રશ એના મોઢા પર લગાવું તેની રાહ જોવા લાગ્યો. મેં એને આટલો નજીકથી ક્યારેય જોયો ન હતો. ચાર કાંતિકારીઓને ફાંસીને માંચડે લટકતા જોવા આખા શહેરના લોકોને સ્ફૂલના મેદાનમાં વ્યવસ્થિત રીતે ભેગા થવા જે દિવસે એણે આમંત્રણ આપેલું ત્યારે હું એની સાવ જ નજીક પળ બે પળ માટે નજીક આવ્યો હતો. ઘાયલ સૈનિકોને લટકતા જોવાની તાલાવેલીમાં આ દૃશ્ય સર્જનાર માણસનો ચહેરો જોવાનો બાકી રહી ગયેલ. પણ અત્યારે એ જ ચહેરાને મારા હાથમાં લઈશ. અલબત્ત એનો ચહેરો ન ગમે એવોય નહોતો. એની દાઢી એને ફિટ બેસતી હતી પણ એને લીધે તે હતો તેના કરતા વધારે મોટો દેખાતો હતો. એનું નામ હતું - ટેરીઝ, ફેન્ટ ટેરીઝ. કલ્પનાશીલ માણસ હતો. નહિતર કાંતિકારીઓને નગ્ન કરીને લટકાવી દઈ તેના શરીરને ગોળીઓથી વીંધવા માટેનાં નિશાન માટે વાપરવાનું કોણ વિચારી શકે ? મેં એની દાઢી પર પહેલો હાથ મારવાનું શરૂ કર્યું. એની આંખો બંધ પણ જીભ ચાલુ હતી : 'જરાય મહેનત કર્યા વગર જ મને તો ઊંઘ આવી જાય છે', એણે કહ્યું 'પણ આજે બપોરે ઘણું કામ કરવાનું છે.' હું દાઢી પર બ્રશ ફેરવતાં અટક્યો અને રસકસ વિના પૂછ્યું : 'લક્ષ્યવેધી જૂથ !' 'એવું જ કંઈક પણ જરા મંદ ગતિએ.' હું દાઢી પર સાબુ લગાડવા માંડ્યો. ફરીથી મારા હાથ ધ્રુજવા માંડ્યા. એને કદાચ મારી ખબર નથી પડી. મારા માટે એ સારું હતું. અહીંયાં એ ન આવ્યો હોત તો મને વધુ ગમ્યું હોત. પોતાની જ જગ્યામાં કોઈ દુશ્મનનું આવવું એ કેટલાક નિયમો લાદી દેનારું બની જાય છે. અન્ય ત્રાહકની જેમ દાઢી કરવી પડે - એકદમ કાળજી રાખીને વળી હળવે હાથે - કોઈ જગ્યાએથી લોહિનું ટીપુંય ન પડે તેવી કાળજી રાખીને. ટીપું પડે એવો છેદ ન થવો જોઈએ. નાના નાના વાળના ગુચ્છ અસ્તરાની સુંવાળી ધારથી દૂર થઈ જાય તેવી કાળજી લેવાની. મેં પણ એવો જ ખ્યાલ રાખ્યો. એકદમ ચોખ્ખી, કોમળ, સુંદર ચામડી જ બહાર આવે એમ મારે એની દાઢી પર અસ્તરો ફેરવવાનો. મોં ઉપર હાથ ફેરવે ત્યારે એક પણ વાળ હાથને અડે નહિ તેવી ચોખ્ખી દાઢી કરતા રહેવાની. ખાનગીમાં તમને કહી દઉં કે હું એક બળવાખોર કાંતિકારી હતો. પરંતુ મારે એક હજામ તરીકેની જવાબદારી હતી. મારા ધંધામાં ચોકસાઈવાળું કામ કરવાનું મને ખૂબ ગૌરવ હતું અને આ ચાર દિવસની વધેલી દાઢી મારી પ્રતિષ્ઠાને માટે પડકારરૂપ હતી.

મેં હાથમાં અસ્તરો લીધો. હેન્ડલમાંથી ધાર બહાર કાઢી થોભિયાની નીચેથી દાઢી કરવાનું

શરૂ કર્યું. બહુ સરસ રીતે અસ્તરો ફર્યો. તેની દાઢી બરડ ને સખત હતી. અલબત્ત લાંબી તો નહિ પરંતુ જાડી તો હતી જ. લસરકા ઉપર લસરકો ને તેની ચામડી ખુલ્લી થતી જતી હતી. ધાર પર વાળ સાથેનો ફીણવાળો ગુચ્છો ભેગો થવાના કરકર અવાજ સાથે અસ્તરો ફર્યો જતો હતો. તેને સાફ કરવા હું જરા અટક્યો. વળી, અસ્તરાને ધાર કાઢવાનું પતરું હાથમાં લીધું : મેં આમ કર્યું કારણ કે હું મારું કામ બહુ જ વ્યવસ્થિત કરવાવાળો છું. એ આંખો બંધ કરીને બેઠો હતો, પણ અત્યારે તેણે આંખો ખોલી. કપડા નીચેથી હાથ બહાર કાઢી દાઢી થઈ હતી ત્યાં ફેરવ્યો ને બોલ્યો : ‘આજે સાંજે છ વાગ્યે નિશાળે આવજે.’ ‘એ દિવસે હતું એવું જ ?’ બીતાં બીતાં મેં પૂછ્યું. ‘એના કરતાં વધુ સારું હોઈ શકે.’ ‘હવે તમે શું કરવા માંગો છો ?’ ‘મને હજુ ખબર નથી પણ અમને મજા પડશે એવું કંઈક કરીશું.’ એ ફરીથી ખુરશીમાં લંબાયો. આંખો બંધ કરી. હાથમાં અસ્તરાને સ્થિર પકડીને હું તેની પાસે ગયો. ‘એ બધાને સજા માટે શું કરવા માંગો છો ?’ બીક તો લાગતી હતી પણ હિંમત કરી નાખીને મેં પૂછી લીધું. ‘બધાને ?’ એના મોઢા પર હવે સાબુ સુકાવા માંડ્યો હતો. મારે ઉતાવળ કરવી પડી. અરીસામાં દેખાતી શેરીમાં મેં નજર કરી. એ તો હતી એવી ને એવી જ દેખાતી હતી. બેત્રણ ઘરાકવાળી કરિયાણાની દુકાનવાળી આ શેરી હતી. મેં ઘડિયાળમાં જોયું. બપોરના બે ને વીશ થઈ હતી. અસ્તરો નીચે તરફ ફરતો રહ્યો – અલબત્ત હવે ચહેરાની બીજી બાજુ, જાડી-ભૂરી દાઢી હતી ત્યાં. આણે દાઢીને વધવા દીધી હોત તો કોઈ કવિ કે પૂજારીની જેમ ! સારી લાગતી હોત. ઘણા બધા એને ઓળખીય ન શકે. ફાયદો એને જ ને ! ડોક પાસેની દાઢીને આસાનીથી કરતાં હું આવું આવું વિચારતો હતો. અને હા હવે ડોક પાસે જ. અસ્તરાને ખૂબ જ કાળજીથી ત્યાં ચલાવવો પડે – વાળ ભલે નરમ હોય પણ ત્યાં ભમરી થઈ ગઈ હોય છે એટલે બહુ ધ્યાન રાખવું પડે. જરાક અમથો અસ્તરો અડી ગયો તો લોહીના ટીપા ટપટપ બહાર આવી જાય. પણ મારા જેવો સારો હજામ કોઈ ગ્રાહકને આવું કાંઈ થવા ન દે. એટલે જ તો મારી જેવા કોઈ પણને ગૌરવ થાય. ને વળી એમાં આવો માણસ, ખાસખાસ દરજજાનો ગ્રાહક કહેવાય. પણ અમારા જેટલા કેટલા ક્રાંતિકારીઓને એણે ઘાયલ કરવાના આદેશ આપ્યા હતા. ? અલબત્ત એ વિચારવા જેવું નહોતું. ટોરીઝને ખબર નથી કે હું એનો દુશ્મન છું. બીજા કોઈને પણ કાંઈ ખબર નથી. માત્ર કેટલાક લોકો જ આ ખાનગી વાતથી વાકેફ હતા એથી મારું કામ સહેલાઈથી પતતું. ગોળીએથી વીંધી નાખવા માટે કૂચ કરવાની વાત હોય કે બીજી, પણ તરત જ હું અમારા ક્રાંતિકારીઓને ખબર આપી દેતો. હવે એ ઓર્ડર આપનાર માણસ જ મારા હાથમાં હોય ને હું એને જીવતો-જાગતો ને વળી દાઢી કરી દઈને શાંતિથી જવા દઉં એ વાત એમના ગળે ઉતરાવવી ખૂબ અઘરી હતી.

હવે લગભગ દાઢી થઈ ગઈ હતી. એ વધારે યુવાન લાગી રહ્યો હતો. એના કારણે એની ઉંમર કરતાં ઓછો ભાર એના ચહેરા પર દેખાતો હતો. પુરુષો હજામની દુકાને આવી જાય પછી હંમેશાં આવું જ બને છે. મારા અસ્તરાના લસરકાથી ટોરીઝ તાજોમાજો થયેલો દેખાઈ રહ્યો. મને કહેવા દો કે હું શહેરનો સારામાં સારો હજામ છું. અને એટલે જ કૉન્ટન ટોરીઝ વધારે તાજોમાજો લાગી રહ્યો. પણ બસ જરાક અમથું ફીણ, એની દાઢી નીચે... હડિયા

ઉપર... મૂળ નસ ઉપર સહેજ જરાક વધુ ભાર ને... ખેલ... પણ બાપ રે ગરમી કાંઈ વધી છે ને ! મારા જેટલો જ પરસેવો ટોરીઝને થતો હશે. પણ આને તો જરાય ડર નથી. ઠરેલ માણસ રહ્યો ને ! પકડાયેલા ક્રાંતિકારીઓને બપોર પછી શું કરવું એનું કંઈ વિચારતો નથી. ને બીજી બાજુ હું હાથમાં અસ્તરાને એની દાઢી ઉપર ફેરવતો ઊભો છું – ક્યાંયથી લોહીનું ટીપું નીકળી ન પડે એની કાળજી રાખતો ! કોઈ વસ્તુ બરાબર વિચારી શકતો નથી. ભાડમાં જાય એ. આ અહીંયાં જ શીદને આવ્યો ! ક્રાંતિકારી છું હું – ખૂની નથી. અત્યારે તો બહુ જ સહેલાઈથી હું એને પતાવી દઉં એમ છું. અને વળી મારી નાખવાને લાગનો જ છે. તમે જ કહો કે એને મારી નાખવો જોઈએ કે નહિ ? પણ કેટલું શેતાની કૃત્ય ગણાય ! મારી જાતનું બલિદાન હું ખૂની તરીકે આપું એ શું બરાબર ગણાશે ? એનાથી શું ફાયદો થવાનો ? કંઈ કરતાં કંઈ નહીં. એના મર્યા પછી બીજા આવશે ને એ પછી એકબીજાને મારી નાખતા રહેવાનું. બધે લોહી-લોહી થઈ જશે. અરે લોહીનો દરિયો બની જાય ત્યાં સુધી આ બધું ચાલતું જ રહેશે. હું તો એનું ગળું હમણાં જ કાપી નાખું. ખચ્ચ... કરતોક ને અસ્તરો... પણ મારો અસ્તરો લોહીથી ખરડાયેલો હોય તે કેમ કરીને જોવાય ! પણ અરે, આ તો હું સાચે જ ખૂની હોઉં એમ ધૂજી રહ્યો છું. ગળામાંથી લોહીની ધાર નીકળશે – સીધી કપડા ઉપર, ખુરશી ઉપર. મારા હાથ ઉપર ને ફરશ ઉપર. પછી મારે બારણું બંધ કરી દેવું પડશે. લોહીની નીક ધીમે ધીમે આગળ વધશે. ગરમ ઢૂંઢૂળું લોહી વહેતું જશે પછી સાફ નહીં થઈ શકે. દુકાનમાંય રહેશે નહીં. નાનકડા ઝરણાની જેમ શેરીમાં પહોંચશે. મને પાકી ખાતરી છે કે બરાબર એક જ ઝાટકો ને એ ખલ્લાસ. એક ઊંડો કાપો ને પછી, કોઈ દર્દનું ભાન નહિ થવા દે. પીડા નહિ ભોગવે એ. પણ... એ પહેલા... એના શરીરનું હું કરીશ શું ? ક્યાં સંતાડીશ ? મારે ભાગવું પડશે – બધું પાછળ મૂકીને. દૂર... દૂર ક્યાંક સંતાઈ રહેવું પડશે. દૂર... બહુ જ દૂર. નહિ મળું ત્યાં સુધી એ લોકો મારી પાછળ આવશે. ‘કૉન્ટન ટોરીઝનો ખૂની’ કહેશે બધા મને. દાઢી કરાવતો હતો ને ત્યારે ગળું કાપી નાખ્યું – બાયલો. પણ બીજી બાજુ : આપણામાંનો જ એક નીકળ્યો. ખરો વેર રાખનાર. એનું નામ હંમેશાં યાદ રાખશું. આ પછી મારું નામ બોલશે કે... શહેરનો હજામ હતો. કોઈને ક્યાં ખબર હતી કે આપણા માટે એ લડનાર હતો !

પણ આ બધાનું શું ? ખૂની કે હીરો ! મારા નસીબનો ખેલ અસ્તરાની ધાર ઉપર છે. મારા હાથને સહેજ હલાવું. થોડું અમથું ફીણ બનાવું... દાઢી ઉપર... સહેજ હાથ ફેરવું... સહેજ વધારે અસ્તરાને દબાવું કે અસ્તરાની ધાર ઊંડી ઊતરી જશે. રેશમ જેવી નરમ મારી આ અસ્તરા ધાર કાઢવાની ટપટપી જેવી એની પોચી ચામડી તરત જ ચિરાઈ જવાની. માણસની ચામડીથી નરમ બીજું કંઈ નથી અને લોહી તો ડોકેથી બહાર નીકળવા જાણે તૈયાર જ હોય છે ! મારા ધારદાર અસ્તરા જેવો અસ્તરો કદી ખાલી જતો નથી. સારામાં સારો છે આ. પણ સાચું કહું હું ખૂની બનવા માંગતો નથી. તમે મારી પાસે દાઢી કરાવવા આવ્યા છો ને હું મારું કામ પ્રમાણિકતાથી કરું. બસ માત્ર દાઢી જ કરું એટલું પૂરતું છે. મારે મારા હાથ લોહીથી ખરડાયેલા જોવા નથી. તમે જલ્લાદ છો પણ હું એક હજામ છું. દરેકને પોતાનું કામ હોય છે. પોતાની જગ્યાએ રહી સૌએ પોતાનું કામ કરવું એ જ બરાબર છે.

હવે તેની દાઢી સાફ અને સુંવાળી થઈ ગઈ. એ ઊભો થયો. અરીસામાં જોયું. હાથને મોં પર ફેરવ્યો. જેવી વસ્તુ ઇચ્છી હતી એવી જ જાણે મળી ગઈ હોય એમ એ દાઢી પર હાથ ફેરવતો તાજગી અનુભવવા લાગ્યો. 'આભાર', એણે કહ્યું. પોતાનાં પટ્ટા, પિસ્તોલ અને ટોપી લેવા ખીંટી પાસે ગયો. હું બહુ ફિક્કો પડી ગયેલો દેખાતો હોઈશ. મારું શર્ટ પરસેવાથી નીતરી ગયું છે. ટોરીઝે બકલને વ્યવસ્થિત કરી પટ્ટો બાંધ્યો. બંદૂકને એની જગ્યાએ લટકાવી. આપમેળે વાળ પર હાથ ફેરવતાં ટોપી ચડાવી. પૈસા ચૂકવવા માટે પેન્ટના ખિસ્સામાં હાથ નાખી સિક્કા બહાર કાઢ્યા ને પછી દરવાજા તરફ ચાલતી પકડી. દરવાજે ઘડી બે ઘડી ઊભો રહ્યો. મારા તરફ ફરતાં કહે : 'એ લોકો મને કહેતા હતા કે તું મને પતાવી દઈશ. હું એ જોવા જ આવ્યો હતો. પણ મારી નાખવાનું કંઈ સહેલું નથી. મારી વાતને તું સમજી શકીશ, ખરું ને ?' અને એ પછી દરવાજે થઈ શેરીમાં જવા નીકળી પડ્યો....

r

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- v 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- v 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- v 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- v વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- v ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- v પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- v પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- v 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- v 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- v લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- v સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- v પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

શતાબ્દી-વંદના 'નાછૂટકે': દેશી-વિદેશી રાજનાં વેઠ-વેરા

સામે દેશીજનના સંઘર્ષની મહાકથા

કાનજી પટેલ

દેશ અને કથા એકજીવ થાય છે એ ઘડી દેશ માટે ને કથા માટે ધન્ય ઘડી છે.

એ ધન્ય ઘડી પન્નાલાલ પટેલમાં જાગી. એમણે માનવહૈયાને માની કરુણાથી જોયું, ગાયું, પાળ્યું, પોષ્યું, વ્યક્તિમાં ઓગળેલા પંથકમાં સમાજને દેશને જે રૂપે છે એ રૂપે કહેવો છે. સૌથી વધુ કારક તરકીબ છે પ્રેમની. એ જ બધાને ગતિ અને અર્થ આપશે એવી સૂઝ કોઠામાં માએ જગવી છે. બધી વસ્તુઓનો અર્થ એક કેન્દ્ર પર આવી ઠરે છે. એ માડી. માડીને જોઈ રહે તો બાપુડી (ભૂખ) ન લાગે. આ પ્રેમ પીધો છે. માયા માંડી છે. એટલે ગાણાં તો ચઢે જ. કાળજાં કઠણ છે. એ જમનેય પડકારે. જાતને ખોવે નહિ. આ જાતની જમીન કળાકારને જ્યાં લગી દેખાશે ત્યાં લગી સાચુકલી કથાઓ મળશે. પરિસ્થિતિને સર્વગ્રાહી રીતે પ્રગટ કરતી ભાષા હોય એવી ઐતિહાસિક બીના અહીં બને છે.

જીવતર જીવતાં જે ગણતર-ભણતર સાંપડે એ ભાષામાં, એ લહેકામાં કથાકાર કહે તો વાત જામે. માણસના પ્રકૃતિ સાથેના અનુબંધથી કલ્પના અને સ્મૃતિના રસાયણથી જન્મેલી પુરાકથાઓમાં માણસનું ભારથ, મહાભારત હોય છે. જમાને જમાને બદલાતા સંદર્ભોમાં એ ભારથ કે કથા સકલ પિંડને વ્યાપીને પ્રગટે ત્યારે એ પુરાકથા, માનવજીવનના કારક બળોની કથા બને છે. પન્નાલાલ પટેલમાં લાખો વરસોના ઇતિહાસના સાતત્ય, જીવતરની ભાષા અને જીવનના સાક્ષ્યમાં આ કથા કહેવાઈ છે. એટલે એ વાચક, શ્રોતાને કાળજાથી ઝાલે છે.

લોક અને રાજ – દેશી અને પરદેશી બેઉ.

આ બેના સંબંધ 'માનવીની ભવાઈ'માં અને 'નાછૂટકે'માં છે. 'નાછૂટકે'માં છત્રીસ કળાનો જાણનારો માનવીને મારવા, ડારવામાં પડ્યો છે. જંગલમાં ગોવાળી કરી જીવી ખાતાં આદિવાસી પર જમીનમહેસૂલ વધે છે. ઓગણીસમી સદીમાં ને વીસમી સદીના પહેલા ત્રણ દાયકા સુધી દુકાળ પડ્યા. દેશી રાજ – બ્રિટિશ રાજની યુતિ ગામડાનું અને આદિવાસી જીવન અકારું કરી દે. દલા રતનાએ બહારવટાનો ભોખ લીધો છે. બહારવટું શું છે એવ લોકના સંદર્ભે સમજવું પડશે. આ રાજના જુલમને પહોંચી વળવા બે રસ્તા છે. એક અહિંસા અને બીજું બહારવટું. રાજકારણ અને લોકકારણ એક હોય તો ન્યાય રહે. અહીં અન્યાય છે. પન્નાલાલ બહારવટું, લૂંટ, હિંસાને અન્યાય સામેની લડતની રીત તરીકે જુએ છે. સાથે ગાંધીનો અહિંસાપક્ષ પણ મૂકે છે. થોડો ઇતિહાસ જોઈ લઈએ.

૧૮૧૮-૨૧માં ભીલોએ ટૂંકો અને મેર જાતિએ ડુંગરપુર પંથકમાં લાંબો વિદ્રોહ કર્યો.

રાજપૂત, મોગલ કે મરાઠાને તાબે ન થયેલા આદિવાસીઓએ અંગ્રેજ સત્તાનોય વિરોધ કર્યો હતો. આઝાદી માટે લડનારા બીજા પણ, જંગલોમાં સંતાતા જંગલના આદિવાસી બહારવટે ચઢેલા. એ બેઉને ઝડપવા જંગલો પર કાબૂ લેવા અંગ્રેજ લાગ્યા હતા. આદિવાસી પર મહેસૂલવેરો નાખવા માગતા હતા. આદિવાસી પાસે હવે “ધાડ નહિ પાડે” એવા કરારપત્ર પર સહી કરાવતા હતા. ૧૮૨૫, ૨૬ના ડુંગરપુર, ઉદયપુર વિદ્રોહ પછી ૧૮૪૪માં પોશીના પટ્ટાના ભીલ ગરાશિયાઓએ મહીકાંઠા એજન્સી અને સિરોહી જિલ્લામાં વિદ્રોહ કર્યો. ૧૮૫૭માં ઈડરના ચાંડપના કોળી નાથાજીએ ગાયકવાડ, ઈડરના રાજ સામે જંગ કર્યો. પછી દુષ્કાળ પડ્યા... ૧૯૦૦માં છપ્પનિયો દુકાળ થયો. ૧૯૦૪-૧૩ દરમિયાન સુંથ (સંતરામપુર) અને ઈડરના ભીલોએ જંગલ-જમીનના બારે અંગ્રેજો અને દેશી રાજાઓ જાગીરદારો સામે વિદ્રોહ કર્યો. વિરોધ કરનારા બહારવટે ચઢતા. બાકીનાને રાજની વેઠ કરવી પડતી. ૧૯૨૦માં ઈડરના રાજા દોલતસિંહે જમીન પર વેરો નાખ્યો. પ્રજા-મંડળોની સ્થાપના થઈ. ભીલોએ એકી નામે ચળવળ માંડી. ૧૯૩૩-૩૪માં ઈડરના ખેડૂતોને એકરદીઠ ૨૦ રૂપિયાનું દેવું હતું. ૧૯૨૬-૩૭ દરમિયાન ૬૦૦૦થી વધુ બિનખેડૂતોએ ખેતીની જમીનની માલિકી મેળવી. ૧૯૧૩માં મેઘરજ પાસે ડુંગરપુરને અડીને આવેલ સુંથ રાજ્યમાં વણજારા જાતિના ગોવિંદગુરુના આદિવાસી જાગૃતિનાં કાર્યોને રોકવા અંગ્રેજ અને દેશી સેનાએ માનગઢના ડુંગરે ભક્તોની સભા પર ગોળીઓ ચલાવી પંથકે પંથકે નેતાઓ પેદા થયા, પણ વેઠપ્રથા ૧૯૪૮ સુધી ચાલતી રહી.

આવા સમયમાં જીવીને વિરોધ કરી રહેલા દલા રતનાના એવા જ વારસાની છાયામાં ઊછરતાં સંતાનો દરિયાવ રૂમાલનાં પાત્રો ઊર્મિશીલ યુવાન છે. ઢોર ચારતાં માયા લાગી છે. હૃદયે ગીત ભર્યાં છે. રામૈયો વાગે છે. એના તાર પર ઘુઘરિયાળો ગજ ફરે છે. રૂમાલ કહે છે, મારે તો પંડને સંભળાવવું છે. આ કથામાં સમાય એથીય મોટાં દુઃખ હૈયે લહેરાય છે. એ નથી પરણ્યા કે નથી કુંવારા. છરીની સાખે વચને બંધાય છે. પાદર વાટે અજવાળાં ઝળાંહળાં. ઘાંટીમાં મેલીને અરે રે દનડો ડૂબી ગયો.

આવા કરુણ સંકેતો સાથે કથા આગળ ધપે છે. રૂમાલનાં ગાણાં મનમોહક છે. દરિયાવને એની સખી નવલ કહે છે કે આ રૂમાલનાં ગાણાં સાંભળીને તું ગાંડી ના થતી.

મુખ્ય પાત્રોની આવી ગાણાંની, કલ્પનાની સમૃદ્ધિ પ્રકૃતિના એમની સાથેના સંબંધને લીધે છે. કુદરતની સાથે જ એ ગાય છે.

'મનખો આવ્યો તો કે આવશે રે લોલ'. કેવી ભાવવિચારની ઊંચાઈ છે ! આ નવલકથામાં 'પન્નાલાલ આવ્યો કે આવશે' એવા મનખા અવતારની વાત માંડે છે. આ વાતનો વારસો એમણે પ્રાચીન કાળથી કહેવાતી લોકવાતોમાંથી લીધો છે. આપણા લોકમાં મહાભારત છે. દરેક દેશને એની કથા કે કથાઓ હોય છે. એ કથાઓથી લોક જીવે છે. ભારત કે ભીલોનું ભારથ સાબરકાંઠા પંથકના ભીલ સમુદાયોમાં ગામડામાં લોકના લોહીમાં છે. એ લોકનું મુખ બનીને આપણા હૃદય પર રાજ કરતા પન્નાલાલ લોકવાણીમાં જ વાત વહાવે છે. કશું જુદાગરું નથી. વચન, વટની આડે ઘણું આવે છે. એ કથાના પ્રવાહમાં જીવનના લયમાં કહેવાતું જાય છે. છરીની સાખે સાથે જીવવાના કોલ રૂમાલ દરિયાવ આપે છે. ગામનો ઠાકોર અને મશુર મુખી આની સામે

કાવાદાવા માંડે છે. પાછી એમાં રામલી રૂમાલ પાછળ ગાંડી થઈ છે. રૂમાલનું લગ્ન મથુરા સાથે કરાવી રૂમાલને છૂટે પાડી પોતે એની સાથે પરણવાના પેંતરા માંડે છે. મથુરાનેય દરિયાવ જોડે પરણવું છે. બાપા રતના દલાના ભાઈબંધ છે. પણ રૂમાલ દરિયાવના લગ્નનું પાકું થતું નથી. લગ્ન થશે, નહિ થાય એવી શરત ગામલોક મારે છે. લગ્ન લેવાય છે ને રંગમાં ભંગ પડે છે. ડુંગરમાં થયેલા બંદૂકના અવાજથી દલો રાજના હાથે ઝડપાઈ ગયો. આ કારસ્તાન મશુરનું હતું. દલા રતનાએ કાંઈ કેટલીય વેઠો બંધ પડાવેલી. લોકમાં એનું નામ થયેલું. મશુરને પોતાની ઝાંખપ થઈ લાગી. દલા રતના વચ્ચે ફાટ પડાવાઈ. રતનાને દલાએ મરાવ્યો. એના રહેઠાણનો ભેદ આપીને એવી વાતો ચાલી. રૂમાલનો બાપ મર્યો એટલે પરણવાનું બંધ રહ્યું. ઠાકોરના જુલમ દલા રતનાની ધાકથી રોકાતા હતા. હવે શું ? બાપ રતનાના ગયા પછી રૂમાલ પાછો બહારવટે ચઢશે ? રામલીને રૂમાલ પરણ્યો પણ ના પરણ્યા જેમ દહાડા કાઢે છે. રૂમાલના અંતરના ઉંડાણમાં દરિયાવ ગાઈ રહી છે.

કાળજડાં કોરાય કુંવારાં કાળજડાં કોરાય.

રૂમાલનો મંદવાડ, અફીણ, દવા, માંલ્લાં ભૂવાના અંતે દરિયાઈને ડાકણ ઠેરવવાના મશુરના પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય છે. બે હૃદયોની એકમેક પ્રત્યેની આસ્થા અડગ છે. ટોપીધારી દલો જેલથી છૂટે છે. સરકારી વેઠ ચાલે છે. પ્રજામંડળના માણસો લોકોને જાગતા રાખે છે. રાજ અને રૈયતની અણબન બાબતે કથાકાર કહે છે, રાજાએ પેલાં સુખદુઃખ પૂછવાં છોડ્યાં તો રૈયતેય ગાવાના માંડી વાળ્યા. ખેતીઉપજના કળતરમાં મૂકેલ આંકડાનો ભાગ પણ હાથ ન આવે. રાજના અને શાહુકારોના સિતમ કપાળે લખેલા લેખ માનીને લોક જીવતું હતું. રૂમાલ કહે છે : 'અસહકારની લડાઈ તમે આદરો. નકર આપણે તો હવે આદરી બેસવાના. રાજવાળા લોકના મોઢે ડૂચા મારી ધોળે દને ધાન લઈ જાય એ દીર્ઘ કેમ જાય ?' રૂમાલ આ બધાથી છંછેડાયો. દરિયાવ પણ સમજતી હતી. રૂમાલે નેશનલ સર્વિંગ્સ સર્ટિફિકેટ ખરીદાવવા આવેલ નાયબ દીવાનને ચોપડાવી. 'ચિતરામણવાળાં કાગળિયાં લઈને ભોળાં લોકને ધૂતવા નીકળ્યા' કહીને પૂનમે રૈયત રાજધાનીમાં ભેગી કરવાનું ઠરાવાયું.

પાછો રૂમાલ રામૈયો વગાડતાં કહે, દરિયાવ વે'તેરી ના મેલ્ય વેણ્યો મુજનો મનખો રોળાય, કાળજાં કોરાય છે.

આટલા સંઘર્ષ વચ્ચે ઊંઠાદિલીથી ગાતાં આ લોક અજબ માટીનાં છે. રૂમાલ કહે છે, રાજની ગોળીઓ ને આપણી છાતી. રાજના શોષણ સામે લડાઈમાં બાપની જગા બેટાએ લીધી. ૧૯૧૩માં ગોવિંદગુરુની માનગઢ ટેકરી પરના ભક્તોના મેળા પર થયેલા દેશી ગોરાના ગોળીબારનો સીધો સંદર્ભ પૃ. ૩૮૬ પર આવે છે. મેઘરજ અને માનગઢ વચ્ચે પચીસ માઈલનું અંતર છે.

રૂમાલ ઠાકોરને કહે છે, જ્યારે-ત્યારેય મારા હાથે તારું મોત છે. ઠાકોર દરિયાવ પર લંપટ નજર નાખે છે. દરિયાવ ઠાકોરના શબ્દો સામે મોત ભમતું હોય તો જ ફેર આવી વાત કરજો ઠાકોર.

રૂમાલ દરિયાવના ઘરમાં દલો સંતાયો હતો. રાજના માણસોએ આવી દરિયાવરમાં એક લાલા લુહાર ને બીજા દલાને ગોળીથી મારી નાખ્યા. વિરોધ થયો. હજુ રાજ એની ગતે જ ચાલતું હતું. વેરો ન ચૂકવાતાં જમીનોની જપ્તી થતી હતી. છેવટે દરિયાવ રૂમાલને લોકો વચ્ચે કહે છે, તલાટીને કાગળિયાં પર અંગૂઠા કરી બાવા થઈ જાઓ. મફતના બોકડા ખાતો ઠાકોર ગરીબોની આબરૂ વૂંટે છે. રૂમાલે કાગળિયાં પર અંગૂઠો ન પાડ્યો. જુઓ, પન્નાલાલની નાધિકા જમીન ખોઈ બેઠેલાઓને કહે છે, સાથે રહીશું આખો રોટલો ખાતા તે ફાડ ફાડ ખાઈશું. જમીન શું કામ, પાણી ને હવાય જપ્ત કરી લો, શક્તિ હોય તો. સવાલ અપમાનનો, અન્યાયનો, બાપના ખૂનનો હતો. સૌનો આધાર એવી જમીનનો હતો.

રૂમાલ દરિયાવને વેદનામાં નાખનાર બાપનો મરાવનાર દેશી-વિદેશી સત્તાનો ગામડામાં જોયેલા સત્તા દલાલ ઠાકોરનાં કારસ્તાન, રૂમાલ, બાપનાં સાંભરણાં, કાર્યો ગાતાં, વિલાપ કરતાં દરિયાવ પોતાના સ્ત્રીપણા પર અફસોસ કરે છે. જો પોતે દીકરો હોત તો ક્યારનાંય વેરનાં તર્પણ કરી લીધાં હોત. દરિયાવ ઠાકોરને આવતી કાલનો ઊગતો દન જો દેખવા દઉં તો કહેજો. દરિયાવની મા એને વારે છે.

રૂમાલ ઠાકોરને મારવા ઊપડે છે. મારીને પાછો આવે છે. દરિયાવ એને વળગી પડે છે. રૂમાલ ડુંગરોમાં નીકળી પડે છે. દરિયાવ જુહાર કરે છે. દરિયાવ પાછળ દોડે છે ને પાછી આવે છે. પોલીસ ઠાકોરના ખૂનીને પકડવા શંકાસ્પદોને મારે છે. દરિયાવ એ ખૂનનો ગુનો પોતાના માથે ઓઢે છે. બેતાલીસના પુરુષો એને વખાણી રહ્યા. રૂમાલના નામનું વોરંટ છૂટ્યું હતું. જપ્ત થયેલી જમીનો છૂટી થઈ. રાજવલટો થયો. નવા પ્રધાનો પણ સવાયા જાગીરદાર જેવા થવા લાગ્યા. બાપના શબ્દો યાદ કરી કામ નહિ આવે ? એ તો સ્વરાજનાય નામનું નાહી નાખે છે. પોતાના બાપના મોતની તપાસ સિતમોની તપાસ માટે રૂમાલના હાથે નાછૂટકે થયેલ ખૂનને માફ કરવાનુંય થતું નહોતું.

દરિયાવ ધુસકે ચડે છે. પાંચ ચોમાસાં ગયાં પણ રૂમાલ હજુ પાછો આવ્યો નહિ. છેવટે રૂમાલ છતે વોરંટે દરિયાવને મળે છે. થોડું રહીને જવાની તૈયારી કરે છે. પણ વતન છોડી જવાનું ગમતું નથી. એક સમાજવાદી ખબર આપે છે કે રૂમાલને નાછૂટકે છોડી મૂકવા પડ્યા છે. ફરી દરિયાવ હેલે ચઢી રૂમાલ રણકી રહ્યો, રામૈયે ચઢ્યો, દરિયાવે એને ગાવા દીધું.

દરિયાવ વે'તેરી ના મેલ વેણ્યો. મુજનો મનખો રોળાય

દરિયાવને મિલનના આનંદનો ગહન પ્રદેશ હાથ લાગ્યો હતો. એ આંસુ વહાવી રહી. અવશ થઈ. પન્નાલાલ કાળની કહાણીના કથક છે. લોકમાં કાળ બોલે છે. લોકમાંના એક તાકાતવર નોખા ખોળિયામાં કાળ પેસે છે. બોલે છે. એ જ બોલાવે છે. એ પછી કાનજી, કાળુ, રૂમાલ, જીવી, રાજુ કે દરિયાવ હોય.

એ ડુંગરોમાંના જીવનના, એ ડુંગર પારના જીવનના માનવવારસામાં વિકસતા, વિલાતા ઊભા થતા જીવનના કથાકાર છે. નાયકને અનેકાનેક ભાગ ભજવવાના આવે છે. સૂત્રધાર, કથા કહેનાર, પાત્ર, લોકસમૂહ, વ્યક્તિગત જીવ, બધાંમાં પ્રવેશી લોકનાં સુખદુઃખની સંઘર્ષની

વાત કહે છે. પાત્રો વાતો કહે છે. અનુભવવાણી, દુહા, દોરા, માનવ અવતારના ઉત્સવને ઊજવવા વાતોમાં વણી લે છે. માગે છે અને મળે છે. એ વાલોડોહો, કાળુ, રાજુ, કાનજી, ભગત, રૂમાલ, દરિયાવ ગમે તે હોવ બધા એ વાટના મારગુ છે. ફૂલી, માલી, દરિયાવને ડાકણ ઠેરવવાની જમાનાજૂની ચાલ છે. બધે છે એમ અહીં પણ છે.

અંધવિશ્વાસ છે. કુદરતમાં વિશ્વાસ છે. કુદરતના મારમાં જીવન પર વિશ્વાસ છે. અમરત છે તો વખ પણ છે. ધનથી પેટ પોષાય. જીવને શાંતિ જોઈએ. વાતોમાં વાતો આવે છે. કહેવતોની કળ આવે છે. ગાણાંના ધોધ આવે છે. ઘર, ગામ ને પંથક ને દેશ ચાલે છે. સ્થાનિક ને સર્વત્ર એક થાય છે. માણસ એક કૂખે સમાયા પણ આટલી મોટી ધરતી પર ના સમાયા. ખલનાયક છે લોકવાયકા. મનખો અવતાર તો ખાંડાના ખેલ છે. જેણે ખેલી જાણ્યા એણે જીવી જાણ્યું. ને ખેલતાં ના આવડ્યું એ જીવતો મરેલો છે. જીવતા જન-વનની વાણીમાં પન્નાલાલ કથા કહે છે. એમાં જે જીવન પ્રગટે છે; જે રસ, જ્ઞાન, અનુભવ લહેરાં લે છે, એ અસામાન્ય છે. જે છટામાં એ કહેવાય છે, એ છટા લોકના જીવનની છે. શબ્દ, વાક્યવિન્યાસ લેખક લોકઠેયામાં ઊતરીને મોતીની જેમ વીણી લાવે છે. એક એવી જીવનદષ્ટિ, વિશ્વદષ્ટિ અહીં ખુલે છે. જે અપાર કૌતુકથી વાચક ભાવક ચેતનામાં ઉતારતો જાય છે. ડગલેપગલે આ અનુભવાય છે. કથાકારને એવો ગહન અનુભવપ્રદેશ લાધ્યો છે. એને ઊલટથી રજૂ કરે છે. મિલનવિરહની ઉત્કટતા એક જ જીવનશક્તિનાં રૂપ છે. જીવનનું ઐશ્વર્ય ઊર્મિથી ગાવાની ગ્રામીણજનની રીત છે એ રીતે કથાકાર ચાલે છે. પાત્ર, પ્રસંગ, પરિવેશ, ભાવ અને વાતોને અજાયબ, અણધારી રીતે એકમેકમાં ઉતારી કથા ગતિ કરે છે. એને કીમિયો જ કહેવાય. બંધાણી મટી ગારુડી થયેલા આ નવલકથાકારનું ગારુડીપણું બોલાતા શબ્દની શક્તિમાંથી આવે છે. બોલાતા શબ્દ સાથેનું તેમનું સંધાન કૃતિમાં સર્ળંગ રીતે કશી ઢીલ વિનાનું અનુભવાય છે.

આપણા દેશમાં ઓગણીસમી અને વીસમી સદીમાં દેશી, વિદેશી સત્તા તળે પિલાતા-પ્રગટતા લોકના હીરને જમીન, જંગલ, આઝાદી, ખુમારીભરી અસ્મિતાના તત્ત્વોમાં પડતું, આખડતું, લહેરાતું ને ટકી જતું બતાવ્યું છે. ચિત્ર આખા દેશનું મળે છે. નિમિત્ત એક પંથકના લોકનો રાજના અન્યાય સામેનો સંઘર્ષ છે. રચાતા ઇતિહાસ અને જિવાતા જીવનમાં વારાફેરી આવનજાવન કરતા ભોગ બનેલા અને સાક્ષી બનેલા વ્યક્તિ અને કલાકાર તરીકે પન્નાલાલે આ કથા કરી છે. ન્યાયનો પક્ષ સહજ ગ્રામીણ કોઠાસૂઝથી, ઢબથી, બોલીથી માનવીને ગૌરવ આપે એવી રીતે કલાકારે લીધો છે. લોકનું જીવન સ્વતંત્ર છે. એનાં સઘળાં પાસાં સર્જક પન્નાલાલે ઈશ્વરીય છટાથી પ્રગટાવ્યાં છે. બાળવયથી કિશોરવય દરમિયાન પંથક પર ગુજર્ણુ. એ પન્નાલાલ પર ગુજર્ણુ. એ વ્યક્તિમાં વણાયું એની જે પ્રતિક્રિયા જાગી એને જીવંત બોલતા શબ્દની સાક્ષીએ સક્રિયતાએ કરીને ‘નાછૂટકે’માં કથારૂપ મળ્યું છે.

આ જાનપદી કથા છે. ગામડું જે આંદોલનો અનુભવે છે એથી ભૂમિ-સ્વાયત્તતાની સ્થિતિમાં તનાવ જાગે છે. અહીં જે ઘટ્યું એનું બયાન ‘નાછૂટકે’માં આવ્યું એથી આ ઐતિહાસમૂલક કથા બને છે. મેઘાણી, ઈશ્વર પેટલીકર, પીતાંબર પટેલ, પુષ્કર ચંદરવાકર, મડિયા, રઘુવીર

ચૌધરી, જોસેફ મેકવાનમાં જ્યારે જ્યારે વ્યક્તિ અને લોક પોતાના પાયાનાં તત્ત્વોની સન્મુખ થઈ ઉચ્ચાર કરે ત્યારે જાનપદી દેશની કથા બને છે. પન્નાલાલે ગાંધીકાળમાં લખ્યું પણ લોકના ઢેચે ઊતરી પોતાના દર્શનને જાળવીને લખ્યું. ‘માનવીની ભવાઈ’માં આદિવાસી ઇતર અસ્તિત્વ રૂપે છે. ‘નાછૂટકે’માં એ કેન્દ્રસ્થાને છે. લેખક પોતાના અનુભવનાં નિરૂપવાનાં બાકી ક્ષેત્રોને વારાફરતી લે છે. પોતાની સહાનુભૂતિને દેશ અને વ્યક્તિના એકત્વમાં રજૂ કરે છે. આદિવાસી રૂમાલ દરિયાવ પોતાની સ્વાયત્તતા પરની તરાપ અને પોતાના પ્રેમજીવનને અલગ જોતાં નથી. લેખકે એ રીતે જ એમને જોયા-જાણ્યા ને આલેખ્યા છે. એટલે પૂરી પકવતાથી મૂળમાં જઈને કહી-કથી શકાયાં છે. વિભૂતિભૂષણ બેનરજીની નવલ ‘આરણ્યક’નો નાયક ડોબ્રુ પન્ના આદિવાસી રાજા સાંઘાલ વિદ્રોહ પછી ઢેર ચારતાં કહે છે, “જમીન ખેડવાનો ચાલ અમારામાં નથી. શિકાર કરવો એને અમે વધુ માનવાળો વ્યવસાય ગણીએ છીએ. શિકારને ભાલાથી મારવાનો હોય; તીરથી મારો તો દેવને એનો ભોગ ન ચઢી શકે. દીકરો બંદૂક લાવ્યો છે. પણ હું એને અડવાનો નથી. આવા મૂળ ઉસૂલના બિંદુએ જઈ પન્નાલાલ પોતાની કથા પકડે છે. લૂંટ બહારવટાની પણ નૈતિક ભૂમિકા છે એમ લેખક બતાવે છે.

‘નાછૂટકે’માં રતનો દલો અંગ્રેજ સરકારની છાવણીમાં જોડાયા, કૃપાપાત્ર બનેલા, એક વાર તળાવે નહાવા ગયેલા સાહેબ પોતાની મડમના બૂટ ઉપાડવા તેમને કહે છે. એ બંને બંદૂકપટ્ટો ઉતારી નોકરીથી છૂટા થઈ ડુંગરે ભરાઈ બહારવટે ચઢે છે. ગામના ઠાકોર રાજ્યના અમલદારને ભંભેરી રતના દલાને જેલમાં પુરાવે છે. અંગ્રેજ સામેની અસહકાર ચળવળમાં દલો ભળે છે. જેલમાં ગયા પછી ગાંધીનો પંથ છોડે, ગાંધીટોપીને જાહેરમાં લાત મારે ને એ પર થૂંકે તો છોડીએ એમ ઠાકોર કહે છે. પણ દલો ના પાડે છે. આગળ જતાં ઠાકોરની બંદૂકનો ભોગ બને છે. લેંબા દ્વારા મુખી આડખીલીરૂપ રતનાને મરાવે છે. લેંબાને ઝેર આપી મરાવે છે.

‘સોરઠ તારાં વહેતાં પાણી’માં ઝવેરચંદ મેઘાણી ઇતિહાસ આલેખે છે. આ ઇતિહાસ તવારીખનો નથી પણ વાતાવરણનો છે. ક. મા. મુનશી પોતાની નવલકથાઓમાં તવારીખને વળગી રહી કલ્પનાથી વાતાવરણ બાંધે છે. મેઘાણી સોરઠના બહારવટિયાને આલેખે છે. ધરતીનેય પાત્ર તરીકે ઉપસાવે છે. ગામડું અને ત્યાંનાં સામાન્ય સમુદાયનાં પાત્રો આપણા સાહિત્યનો વિષય ત્યાંથી બનવાં શરૂ થયાં.

પન્નાલાલે આભ, ધરતી, માનવ, બહારનું જગત ને માનવીનું આંતર-જગત એવી રીતે ગૂંથ્યાં છે કે નોખાં પરખાય નહિ. પ્રસંગોનો પ્રકૃતિ, કૃષિ સાથે અતૂટ સંબંધ છે. આદિવાસીનો ખેતી, ગોવાળી, જંગલ સાથેનો ક્રિયાકલાપ શિકાર વગેરે ઘટનાચક્રનો ભાગ નહિ પણ એના કારણ અસલી રસાયણ તરીકે આવે છે. માનવવર્તન એના આસપાસના આધારરૂપ પ્રાકૃતિક તત્ત્વોથી ઘડાય છે. વળાંક લે છે. સહજ રીતે આગળ વધી સંઘર્ષ, સંતાપ લાવે છે. દુકાળનું માનવીની ભવાઈમાંનું આલેખન આગળ ચાલે છે ને છેવટે ભૂખ ભૂડી છે, ભાઈ, માનવી ભૂંડું નથી. એ વાક્યમાં કુદરત, માણસ એ બેઉનું સહિયારું નાટ્ય પ્રગટ થઈ ઊઠે છે. ‘નાછૂટકે’ પણ જંગલની જમીનો, જમીનો પરનો વેરો, દેશી-વિદેશી શાસનના દમનનો વિરોધ, સ્વમાન, સ્વાયત્તતા આ બધું માણસ અને કુદરતને એક કરે છે. જીવનના આધાર રૂપ જમીન, જંગલ

જ રાજ અને લોકના સંઘર્ષની ભૂમિ બને છે. ત્યાં જ ‘નાછૂટકે’ એક લોકનવલ બની આવી છે. માનવીની આસ્થા, માન્યતા, પરિશ્રમ, લોકાયાર અને પ્રેમજીવન એની મૂલાધાર પ્રકૃતિ છે. એના પર થતો ઘા માનવીના મૂલ પર થતો ઘા છે. એનું ધીરજપૂર્વકનું, અસરપૂર્વકનું બયાન પન્નાલાલે ‘નાછૂટકે’માં કર્યું. માથાભારે મથુરો દરિયાવને રૂમાલથી અલગ કરી પોતે પરણવા માગે છે. એમ કરવાના કારણમાં બહારવટિયા દલા રતનાનો જમીન માટેનો સંઘર્ષ, રૂમાલ બહારવટિયો બની જાય એવી શક્યતા એ બધાં પાસાંનો ગળે ઊતરે એવો ઉપયોગ નવલકથાકારે કર્યો છે. તેથી કથામાં કરુણ અંશો જન્મે છે. એ ભૂવા પાસે કહેવડાવે છે કે રૂમાલને દરિયાવે વીર મેલ્યા છે. રૂમાલ તો ઇચ્છે કે દરિયાવના મેલેલા વીરથી પોતે મરે. દરિયાવ પર આવું ડાકણનું આળ મુકાતાં રૂમાલ ગોરા-ભૂવાના માથા પર દારૂનો શીશો ઝીંકે છે. આના પહેલાં મથુર રૂમાલને અફીણનો આદિ બનાવે છે. ગામનો ઠાકોર કહે છે કે દલાએ ગાંધી ટોપી ના મૂકી હોત તો એને મેં છોડાવ્યો હોત. અહીં વેર લેનારા પણ કેવા છે ! અફીણનો બંધાણી બનેલ રૂમાલ દરિયાવનોય બંધાણી છે. બહારવટે ચઢેલ બાપની વાટે જાય ન જાય એમાંય એ હઠીલો છે. અફીણના બંધાણી રૂમાલને ગામની બેઠકમાં અફીણનાં ગીત સાંભળવાં પડે છે. ઠાકોરની હાથોળીથી અફીણ મળે, બેભાન રૂમાલે હાથ વીંચ્યો ને ઠાકોરનો સાફો વેગળો જઈ પડ્યો. દરિયાવને એ કહે છે આજથી એંફણ નહિ પીઉં. રામલી જોડે દુનિયાના દેખાવે પરણેલો રૂમાલ અફીણી થયો ને એકદમ આવું કહે ?

અફીણ છોડ્યું કે શરીર ખેંચાવા લાગ્યું. રાજના પ્રતિનિધિ ઠાકોરના વિરોધમાં દલો રતનો શિક્ષા ભોગવતા હતા. બેતાલી રંડાઈ હતી. રૂમલો દુઃખમાં ડૂબ્યો હતો. ઠાકોરને મુખીને અફીણની ના પાડે એમ પેલા પણ એને એમાં ફસાવવા મથતા હતા. ગામના નિર્દોષ લાગતા વાતાવરણમાં રાજનું મોટું રાજકારણ, અડગતા, અંગત અને જાહેર જીવન એક બિંદુએ બતાવી શૂરાતન ને વટ દાખવતાં પાત્ર આ ધરતીનાં, એના કૌવતનાં અને એના સવાલોનાં પાત્રો બનીને ‘નાછૂટકે’માં આવ્યાં છે એ ગુજરાતની બલવંતી સાહિત્યિક ઘટના છે. પન્નાલાલે એમની યશદા નવલ ‘માનવીની ભવાઈ’માં પણ આ બરનું કથાસર્જન કર્યું છે. સર્જકને છાજતી રીતે પન્નાલાલે ગાંધીવાદ કે બહારવટું, ટોપી કે બુકાની, બેડી કે બંદૂકમાંથી એકેયની ઉઘાડી તરફદારી કરી નથી. સરકાર અને ભૂવો બેઉ લોકને મારવા ફરે છે. એ કહે છે બેયને રીઝવવા પડે; ભૂત બાકળા કરવા પડે.

શોષણ કરનાર દેશી ને વિદેશી બે તત્ત્વો છે. એ બેનું મતલબી જોડાણ છે. લોક અને સ્ત્રી બેઉને વેઠવાનું આવે છે. ઉપર રાજ છે, લોક પર શાસકનું ને સ્ત્રી પર પુરુષજાતનું. ખૂબ ઝીણી રીતે આ સ્થિતિમાંના તનાવનું, પીડાનું હૃદયવિદારક આલેખન કળાકાર કરે છે. જંગલ-જમીનના અનાદિ અધિકારને રાજ કાગળિયાં પર અક્ષરોમાં બાંધે છે. બધા સવાલોનું કુરુક્ષેત્ર જંગલ જ છે.

ભય, વિસ્મય, વહેમ, અંધશ્રદ્ધા, લોકવાયકા, નરસત્તા, રાજસત્તા અને કુદરત – આ બધાંનું જાળું અગાધ દરિયા જેવું, અનંત આકાશ જેવું ‘નાછૂટકે’માં પદે પદે પમાય છે. કારણ કળાકારે જીવનના રંગ જોયા છે. રસ પીધા છે. અમરતને, વખને પારખ્યાં છે. મનને મૂળથી,

કુદરતને એના ઋતથી કળાકાર પન્નાલાલે પોતાના પંથકની ભૂમિ પર જોયાં ને કહ્યાં છે. એ મહાન કળાકાર આત્માને આજે નમીએ.

પન્નાલાલ પટેલની જન્મશતાબ્દી પ્રારંભે તા. ૭ મે ૨૦૧૧ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ખાતે આપેલું વક્તવ્ય.

T

વ્યતીતની માધુરી | મણિલાલ હ. પટેલ

['સુગંધનો સ્વાદ' (પસંદગીના નિબંધો) : કિશોરસિંહ સોલંકી, ઇમેજ પબ્લિકેશન્સ પ્રા. લિ., અમદાવાદ-મુંબઈ-૨, પ્ર. આ. ૨૦૦૯, પૃ. ૧૨૮, મૂલ્ય રૂ. ૧૦૦]

કિશોરસિંહ સોલંકી નિબંધકાર તરીકે હવે અજાણ્યા નથી. 'અરવલ્લી' નામની એમની નવલકથાથી હમણાં એ વધારે ચર્ચામાં રહ્યા છે. આ નવલકથા જેમ પ્રકૃતિનાં અનેક રૂપોને વર્ણવે છે એમ કિશોરસિંહનો નિબંધ એમનાં વતન-પ્રદેશનાં અનેક રૂપોને તથા વીતેલા વાસ્તવજીવનનાં અનેક સંસ્મરણને આલેખે છે. 'સુગંધનો સ્વાદ'માં એમણે એમના નિબંધોમાંથી કેટલાક વધુ ગમતા નિબંધો મૂક્યા છે. સુગંધ દેખાતી નથી પણ અનુભવાય છે, સ્વાદ પણ સંભળાતો નથી કે સ્વાદને અડી શકાતું નથી; હા, સ્વાદ પરખાય છે ને પ્રસન્નતા આપે છે. આ સુગંધનો અને સ્વાદનો થાળ પણ ઘણે અંશે પ્રસન્ન કરે છે.

ગામડું, ગામડાનાં કેટલાંક સ્થળો, ગામડાના પર્વો – તહેવારો કે એવા પ્રસંગો, પ્રકૃતિ, સીમવગડો, પાદર ઇત્યાદિને વાસ્તવની ભૌંય ઉપર ઊભીને નિબંધકાર સહજ રીતે વર્ણવે છે. એમાં 'માટીનાં ઘર', 'ગામડૂવો', 'તળાવ', 'શેઢો', 'વીરડા', 'જૂઠણ', 'રાવણ', 'હોળી', 'મેળો', 'ગોળઆઠમ', 'લગન', 'મરણ', 'પેંડારિયાં', 'નવું વરસ' તથા 'બૈરાં' જેવા નિબંધો વધુ ધ્યાનપાત્ર અને આસ્વાદ્ય છે. 'પેંડારિયાં' (ધણ ચરાવતાં છોકરાં – ગોવાળિયાં) જેવો નિબંધ તો ઉમાશંકર જોશીને પણ નવી ભાતનો અને રસાળ લાગ્યો હતો. ભવાઈના વેશોમાં 'જૂઠણ' અને 'રાવણ'ના વેશ વિશે લખ્યું છે એ પણ આપણી લોકપરંપરાને આબેહૂબ ઉપસાવી આપે છે. આ દસ્તાવેજકરણ હોવા સાથે એમાં વ્યતીતની માધુરીનો અનુભવ થાય એવું રસાર્દ આલેખન પણ મળે છે.

કિશોરસિંહના આ નિબંધો એમના આંતરલોકમાં સચવાયેલું ગ્રામજગત બતાવે છે. એ સ્થળકાળની આબોહવા, લેખકની કિશોર-માનસિકતા તથા વાસ્તવનાં વિભિન્ન રૂપો અહીં સર્જનાત્મક ગદ્યમાં ઝિલાયાં છે. નિબંધકાર જરાક નિરાંતે ને પાસે-સામે બેસાડીને પોતાનું સંવેદનવિષય વાચકને-ભાવકને સહજ રીતે અને નિજી ભાતે વર્ણવી દેખાડે છે. બહુ વિસ્તાર કર્યા વિના સર્જક થોડા લક્ષરકાઓમાં વીતેલી વેળાઓ અને વસ્તુઓ તથા એના અસલ પરિસરને ચિત્રિત કરી શક્યા છે. આ જમા પાસું !

'હૃદયના ઉંબરામાં ઊભેલું ઘર' (પૃ. ૧૦) નિબંધમાં પહેલા વરસાદનું નોખું આલેખન છે. ગામડામાં નળિયાંવાળાં ઘર અને બીજા પણ ઘણા પ્રશ્નો. એ બધાંમાં વરસાદ ખાબકે ત્યારે જે હલચલ મચી જાય છે એનું બહુપરિમાણી ચિત્રાંકન આ નિબંધનો વિશેષ છે. 'ઘર' કિશોરસિંહનું ઓબ્સેશન (વળગણ) છે. હમણાં પણ એમણે (ઉદ્દેશ : ૨૦૦૯ના અંકોમાં) 'ઘર' વિશે નિબંધશ્રેણી કરી છે... એ વળી જુદી રીતિ અને નોખી દૃષ્ટિથી થયેલું કાર્ય ઠરશે. 'માટીનાં

ઘર' (પૃ. ૧૫) નિબંધમાં પણ વરસાદનો આનંદ વ્યક્ત થયો છે... અલબત્ત અહીં પરંપરાગત વિગતો થોડી વધુ સામાન્ય લાગે એમ મુકાઈ છે. દા.ત., ભીની માટીમાં ઘર ઘર રમવાની વાત જેવી ઘણી વિગત-પ્રવૃત્તિઓ. છતાં છલકાતો આનંદ અને જીવંત થઈ ઊઠતો માહોલ તો આજેય વાચકને ભીંજવી દેવા સમર્થ છે.

ઉનાળે તપેલી ધરતી પર પહેલો વરસાદ ઝપટાતાં જ માટી મીઠી સુગંધી છોડે છે ને નાકનાં ફોયણાં જ નહિ, આપણું આખેઆખું શરીર બલકે આપણું મધમધી ઊઠે છે ને ભીતરમાં કશીક કસક તથા ભરતી ઊઠે છે. 'સુગંધનો સ્વાદ'ના આ ચૂંટેલા નિબંધો પણ આપણી તનમનની ભૌંય પર પહેલો વરસાદ બનીને, બધું જગવતા અનુભવાય છે. વીતેલો સમય એનો આખો ભાવલોક લઈને જાણે ફેણ માંડતોકને બેઠો થઈ જાય છે. 'પેંડારિયાં', 'ફૂવાકાંઠો', 'જૂઠણ' તથા 'રાવણ' નિબંધો વાંચતાં આવો જ અનુભવ થાય છે. વ્યતીતનાં સ્મરણોમાં આપણને રમણા કરી દેતા આ નિબંધોમાં કલ્પનોની કે વધુ પડતાં અલંકરણોની ખચિતતા નથી... સર્જક સંડોવાઈને વાત કરે છે વાસ્તવજીવન તથા એમાં બનતી-ચાલતી પ્રવૃત્તિઓનું ટૂંકાં વાક્યોમાં નિરૂપણ થાય છે. કર્તા પોતે એમાં હાજર હોવાથી વાત વધુ રંગ પકડે છે... આ બધાંને કારણે આ નિબંધોની શૈલી થોડી જુદી પડી આવી છે. અહીં તત્સમતાનો ભાર નથી ને તળપદનો અતિરેક નથી. છતાં ગ્રામચેતનાનો અનુભવ કરાવતી ભાષારચનાનો વિશિષ્ટ સ્વાદ તરત જ પકડાય છે.

આપણા પ્રબુદ્ધ ભાવક શ્રી કુલીનચંદ્ર વાણિકે કિશોરસિંહના નિબંધોને 'સુગંધનો સ્વાદ' શીર્ષકથી ઓળખાવ્યા હતા. આ સંચયનું નામકરણ એમના એ શબ્દોથી થયું છે. એમનો પ્રતિભાવ આ નિબંધોને વધારે સારી રીતે ઓળખાવે છે. માટે નોંધીએ :

“લોકહૃદયની તળપટ્ટી બોલીનો મર્મ આ નિબંધોનું પ્રધાન લક્ષણ છે. વાક્યે વાક્યે ધરતીની સોડમ અનુભવાય છે. અને માત્ર ભાષા જ નહીં પણ ભાવ પણ હૃદયસ્પર્શી છે. લેખકના જગતમાં વ્યક્તિ સમષ્ટિમાં ભળી જાય છે – તેના એક અનિવાર્ય અંગ તરીકે જીવન જીવે અને માણે છે – તેનો સ્વ-અર્થ પોતાનામાં કે પોતાના પરિવારમાં સીમિત ન રહેતાં આડોશપાડોશમાં, મહોલ્લામાં, ગામમાં ને તેથીય વિશાળ સમાજ સુધી વિસ્તરતો જાય છે. તેમાંનું દરેક માણસ તેનું આપ્તજન છે, કુટુંબી છે. તેમાંના દરેકનું સુખ-દુઃખ પોતાનું સુખ-દુઃખ છે. અને તેવી જ રીતે પોતાનું સુખ-દુઃખ દરેકને ભાગે વહેંચીને ભોગવવાનું છે. સુખ વહેંચવાથી વધે છે, દુઃખ વહેંચવાથી ઘટે છે – આ નિયમ આજનો માનવી ભૂલતો જાય છે. તેને ફરીથી યાદ આપવાનું કામ લેખક કરે છે.”

(‘સુગંધનો સ્વાદ’, પૃ. ૧૨૨)

આ નિબંધો વિશે પુનઃ આટલું જ કહેવું છે :

“દરેક માણસ ઓછેવત્તે અંશે અતીત સાથે સંલગ્ન હોય છે. માણસની સંવેદનશીલતા એને અતીત ને અનાગત સાથે જોડી રાખે છે, કેમકે માણસ વિચારશીલ પણ હોય છે. વર્તમાનની કોઈ નરવી ક્ષણ પણ વ્યતીત સાથે સંધિત હોવાની એટલે એનું આલેખન સહજ ગણાય. વ્યતીતરાગના આ લેખકોની ટીકા કરનારા જાતે બની બેઠેલા ઉચ્ચભૂ વિવેચકોને પરોક્ષ રીતે જવાબ આપતાં જયંત પાઠક કહે છે : ‘સર્જનમાં જ્યારે અતીતરાગી નિરૂપણ થાય છે ત્યારે

એ અતીતરાગ કલાસર્જનની રચનાસામગ્રી તરીકે આવે છે ને કલાકૃતિની રસનિષ્પત્તિનું કારણ તેમજ રસનું અધિષ્ઠાન બને છે. આથી અતીતનું બધું અનુકૂલ વેદનીય એટલે કે, સુખદ લાગે છે. આમ રસાનુભવની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો અતીત વિશેનાં સંવેદનો કલામાં Nostalgicની ખ્યાલથી કશુંક બીજું વધારે છે એમ સમજાય છે. ('તરુરાગ અને નિદીસૂક્ત', પૃ. ૬) ભાવકને ઘણી વખતે સામગ્રી અને એના રસાળ નિરૂપણમાં રસ પડતો હોય છે." (એજન : પૃ. ૧૨૪) એ અહીં સિદ્ધ થાય છે.

એક લસરકે દોરાતી રેખાઓ | મુનિકુમાર પંડ્યા

સાક્ષર બોતેરી : હરિકૃષ્ણ પાઠક, કૃતિ પ્રકાશન, પ્ર. આ. ૨૦૧૧, પૃ.સં. ૧૦+૭૪, કિં. રૂ. ૬૫/-]

કવિ હરિકૃષ્ણ પાઠક ચિત્રકાર પણ છે. પણ ચિત્રકલા પર તેમણે ઝાઝું ધ્યાન નથી આપ્યું. કાવ્યપ્રવૃત્તિને તેમણે વધારે સમય આપ્યો છે. આ ચિત્રકલાના સંસ્કારોના કારણે અહીં જે જે સર્જકોની ટૂંકી શબ્દરેખાઓ હરિકૃષ્ણે આલેખી છે એમાં આછા લસરકાથી તે તે સર્જકોનો અલ્પ પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે.

માર્મિકતા હરિકૃષ્ણના વ્યક્તિત્વનું એક સબળ પાસું છે. વાતચીતમાં પણ એ અવારનવાર પ્રગટે છે, તેમની કવિતાનેય આ પાસ લાગ્યો છે. આ અગાઉના તેમના 'અડવાપચ્ચીસી' અને 'રાઈનાં ફૂલ'માં આ પ્રકારનાં કાવ્યો છે.

ગુજરાતી સાહિત્યના હયાત સર્જકો માંહેના બોતેર સાક્ષરો વિશે અહીં હળવાશથી કહેવાયું છે, માત્ર બે જ પંક્તિ – એક

જ કડી – માં સંબંધિત સર્જકનું આ છું ચિત્ર કવિ રચી આપે છે. ક્યારેક હરિકૃષ્ણ સર્જકના માત્ર વ્યક્તિત્વની જ વાત કરે છે, ક્યારેક તેના સર્જકગુણ વિશે જ કહે છે તો ક્યારેક એ બંનેનો સમાસ કરવામાં આવ્યો છે.

કેટલીક નોંધપાત્ર કંડિકાઓ જોઈએ :

'અર્પણ'માં પ્રબોધ ૨. જોશી વિશે કવિ કહે છે :

અદલ-અક્ષર-સ્વર-ઉચ્ચારે ગાદી પૈતૃક

ગૃહી

સીધ્યો કંઈ ઉદેશ સવાયો નવ્ય

પ્રબોધનલહી.

પિતા રમણલાલ જોશીના અવસાન પછી 'ઉદેશ' સામયિકનું તંત્રીપદ પ્રબોધભાઈએ સંભાળ્યું અને સવાયું બનાવ્યું. આ હકીકત છે.

અને ધીરુબહેન પટેલ ?

ધીમા સાદે ધીરું ધીરું વદતાં

મીઠાં વેણ,

નહીં કશોયે ઠાઠઠઠારો સૌનાં

મોટાં બહેન.

ધીરુબહેન પટેલના સ્વભાવની સીધીસાદી રજૂઆત છે.

સુરેશ દલાલ –

કોણ કોણસે કરે દલાલી ? કપરો

કારોબાર,

કાવ્ય કલાનો કરતાં વદથી સુ.દ. થતાં

શી વાર ?

અહીં સુરેશ દલાલની કાવ્યપ્રવૃત્તિ (કાવ્ય સાથે સંપાદન આદિ જોડાયેલી) વિશે હરિકૃષ્ણે નોંધ લીધી છે.

ઉપરનાં ત્રણેય ઉદાહરણોમાં 'શ્લેષ' છે એ માત્ર 'શ્લેષ ખાતર શ્લેષ નથી. અર્થપોષક પણ બને છે.

લાભશંકર ઠાકર –

બાકી દાવ રમી જાણે પણ રમત કરે તે

લા. ઠા.

ફેલ-ફિતૂરની કરે ઠેકડી, ભર્યા ભર્યા બે

કાંઠા.

લાભશંકરના મિજાજની સાથે તેમના કાવ્ય તરફના અભિગમનેય હરિકૃષ્ણ મૂકી આપે છે.

ગુણવંત શાહની વાત કરતાં દંશયુક્ત કટાક્ષ કવિ કરે છે :

ગુણકારી ઔષધ લૈ આવો ભલે તમે

ગુણવંત

સેક્યુલરને નહીં સદે, ઝાલ્યા જે

અવળા તંત.

કટાક્ષ સેક્યુલારિસ્ટો પર છે, ગુણવંત શાહ પર નહીં.

રજનીકુમાર પંડ્યાની લેખમાળા 'ફિલ્માકાશ' 'કુમાર'માં પ્રગટ થઈ ચૂકી છે. એમાં કેટલીય ઓછી જાણીતી વાતો તેમણે આપી છે અને ઉપરાંત અનેક વ્યક્તિઓના જીવનની અજાણીતી વિગતો તેમણે 'ઝબકાર'માં લખી છે. 'ફિલ્માકાશ' અને 'ઝબકાર'ની લોકચાહના છે. કવિ રજનીકુમાર પંડ્યા વિશે કહે છે :

ફિલ્માકાશે ઝબકારે અવનવું ઘણું

ચમકાવે

અંધારે જે પડ્યું હોય તે અજવાળે

લઈ આવે.

શ્લેષ, સચોટ રજૂઆત, ફિલ્મ અને સાહિત્ય બેઉનો એક જ કડીમાં અપાયેલો પરિચય – આ બધાંથી આ કંડિકા નોંધપાત્ર બની છે. કાંઈ એવી જ મધુરાય વિશેની કંડિકા છે :

**રણઝણતી રૂમઝૂમતી ભાષા રાય મધુને
વરી,
રંગ રસનો રસિયો ઠાકર કમાલ કંઈ
કંઈ કરી.**

મધુરાયની ભાષાશૈલીમાં અનુભવાતા નિજી રણકાનો સ્પર્શ ‘રણઝણતી, રૂમઝૂમતી’ શબ્દોમાં પામી શકાય છે, મધુરાયની ભાષાની જેમ.

અંતમાં ફૂટી નીકળેલા (અ)કવિઓ પરના કટાક્ષમાંથી બે કંડિકાઓ જુઓ :

**૧. ફૂલગુલાબી ‘શેર’ ગઝલના ઊંચા ભાવ
સંચાલન જો હાથ પડે તો લઈ લે પૂરો
દાવ.
૨. સાધો સાંઈ હરિ અવધૂતા સંતો હાથે
ચડ્યા
દેખ કબીરા કેવા કેવા જો ફૂંડાળે
પડ્યા.**

જોડણીમાં એક જ ‘ઉ’ અને એક જ ‘ઈ’ની હિમાયત કરતા ઊંઝાના રમજીભાઈ પટેલ વિશે લખ્યું છે :

**એક ઢૂસ્વ ‘ઉ’, એક દીર્ઘ ‘ઈ’ રહે
રાયજી રાજી
ઊંઝા ગંજ બજારે થાશે ભાષાનીય
હરાજી.**

અહીં અને આગળ સેક્યુલારિસ્ટો વિશે જે કહ્યું છે એમાં કટાક્ષ સાથે દંશ છે. પોતાનાથી જુદા વિચાર ધરાવનારા તરફ કવિ તટસ્થ રહી શક્યા નથી.

રૂપે-રંગે રૂપકડી લાગતી આ નાનકડી પુસ્તિકામાં વાચક એક વાર પ્રવેશે એટલે પછી સડસડાટ અંત સુધી પહોંચ્યા વિના નહીં રહે એવી ભાષાની સાદગી છે.

જો થોડીક વધુ કાળજી લીધી હોત... | હિમાંશી શેલત

[નદીનો ત્રીજો કાંઠો : અનુવાદ-સંપાદન : દક્ષા પટેલ, રાજેન્દ્ર પટેલ, રંગદ્વાર પ્રકાશન, યુનિ. પ્લાઝા, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૧, પૃ. ૧૩૨, કિં. રૂ. ૧૦૦/-]

વિષયવસ્તુ અને રચનારીતિની દૃષ્ટિએ રસપ્રદ લાગે એવી કેટલીક વિદેશી અને પ્રાદેશિક વાર્તાઓનો સંચય ‘નદીનો ત્રીજો કાંઠો’ દક્ષા પટેલ અને રાજેન્દ્ર પટેલ જેવાં અનુવાદકો પાસેથી સાંપડે એ આવકારદાયક ઘટના છે. પરિચિત-અપરિચિત એવાં મૂળ સર્જકોએ એમની

વાર્તારચનાઓ દ્વારા જે પ્રગટ કર્યું છે તે ધ્યાનાર્હ છે, અને એ રીતે વાર્તાઓનું ચયન વિશિષ્ટ બની શક્યું છે. ‘બિલાડી’ (મનોજ દાસ), ‘અમૃતમંથન’ (કાનાઈ કુન્ડુ), ‘સૂકો ફૂલો’ (આગસ્તો સેસ્પેડસ), ‘લોંદો’ (પૂર્ણ શર્મા) કે ‘અદૃશ્ય થઈ જતો હાથી’ (હારુકી મુરાકામી) સશક્ત વાર્તાકૃતિઓ છે, અને ગુજરાતી વાર્તારસિકોને એ સુલભ કરી આપવા બદલ અનુવાદકોને અભિનંદન આપીએ. આટલું આરંભે જ કહીને આ અનુવાદોના ભાષાકર્મ વિશે થોડી ચર્ચા કરીએ તો અપ્રસ્તુત નહીં લેખાય.

વાર્તાના અનુવાદમાં મૂળ કૃતિને અથવા તો મૂળમાંથી એ જે ભાષામાં અવતરી હોય, અને ત્રીજે પગલે ગુજરાતીમાં આવી હોય તેને, વફાદાર રહેવાની શિસ્ત અમુક અંશે જરૂરી છે, પરંતુ સ્રોતભાષા અને લક્ષ્યભાષાની લાક્ષણિકતાઓ અલગ હોવાની, અને જે વાક્યરચનાઓ મૂળમાં સહજ લાગતી હોય એ અનુવાદમાં અત્યંત ક્લિષ્ટ લાગે. આ મુદ્દો સ્પષ્ટ કરવા પ્રસ્તુત સંચયમાંથી કેટલાંક ઉદાહરણો લઈએ :

“...હોડીમાં સંતાડેલો ખોરાક ખતમ થયા પછી તે નદી છોડી દેશે ને ક્યાંક ચાલી નીકળશે. (જે કદાચ માયાજનક હતું અથવા માફી માગીને ઘેર પાછા ફરશે.)” (પૃ. ૮) અહીં કોંસમાં જે છે તેનો અર્થ સમજાવા છતાં એની વાચના કષ્ટદાયક બની રહે છે. આવું બીજું એક ઉદાહરણ લઈએ :

“... આ સમાચારોમાં એવી તાકાત ન હતી કે ચાલીસ વર્ષની વયે મને વિવશ કરતાં ને તેમની તરફ વધુ ને વધુ ખેંચતા આ અતિશય પ્રેમમાંથી વિમુખ કરી મૂકે.” (પૃ. ૧૧૩-૧૪) અનાવશ્યક લંબાણ અહીં કેવી ગૂંચ ઊભી કરે છે તે સ્વયંસ્પષ્ટ છે.

ક્યાંક ક્યાંક એક શબ્દનું આવું પુનરાવર્તન રસક્ષતિ માટે જવાબદાર ઠરે છે. સંચયની પ્રથમ વાર્તા ‘મારા બાપુજી અંધારામાં બેસી રહે છે’માં પૃષ્ઠ પાંચ પર ‘શાતા વળે’ જેવો પ્રયોગ ચાર વખત છે. કહેવાની જરૂર નથી કે આ જ ભાવ વ્યક્ત કરી શકે એવી અભિવ્યક્તિ આપણી ભાષામાં પૂરા વૈવિધ્ય સાથે મળી શકે. વાર્તા “અને’નું પુસ્તક’નો અંત જોઈએ :

“– આ વિશ્વની જેમ સ્તો ! અનંત તથા સાવ સુગઠિત તે ચાલ્યા કરવાનું. દયાહીનપણે સતત વધતું ને વધતું.” (પૃ. ૩૬)

અહીં ‘દયાહીનપણે’ જો ‘mercilessly’ હોય તો એ માટે ‘નિરપેક્ષભાવે’ કે ‘લાપરવાહીથી’ વધુ બંધ બેસે છે. જોકે મૂળમાં કયો શબ્દ છે એ કેવળ અનુમાન હોવાથી અહીં મારે ‘ભૂલચૂક લેવીદેવી’ એમ કહી દેવું જોઈએ.

કેટલીક સરખામણી અનુવાદમાં અસ્પષ્ટ બને છે. જેમકે “તેના કાળા વાળ માથા પર મરદીની જેમ ઊભેલા.” (પૃ. ૫૧) અથવા તો “રસહીન ધાતુ જેવું...” (પૃ. ૧૧૩) એટલે કેવું ? અહીં અનેક વાક્યરચનાઓ એવી પ્રવેશી ગઈ છે જેમાં સજગપણે જરાતરા ફેરફાર કરી શકાયો હોત તોયે પરિણામ છે તેના કરતાં તો સારું આવ્યું હોત. ઉદાહરણ લેખે,

“હું પણ તેની જેમ દોષિત ઠરાવવામાં આવીશ” (પૃ. ૫૭)ને બદલે “મને પણ તેની જેમ દોષિત ઠરાવવામાં આવશે.” કેમ નહીં ?

“મારે લાંબો ચોટલો બાંધી તેને છેડે બોપટ્ટી બાંધીને જોવું છે.” (પૃ. ૩૮)ની જગ્યાએ

“મારે લાંબો ચોટલો વાળી તેને છેડે બોપટ્ટી બાંધીને જોવું છે” એમ શા માટે નહીં ?

આ અનુવાદો વાંચતી વખતે એક અન્ય મર્યાદા નડે છે એ ‘તે’ અને ‘તેના – તેની – તેમના’ના સતત ઉપયોગની. નીચેનો ખંડ જોઈએ :

“તેની પત્ની નીચા કદની અને યુવાન સ્ત્રી હતી. તેની ગરદન પર એક નાનો તલ હતો. તે તલ તેને બહુ ગમતો હતો. કેટલીક વાર તેને ઈચ્છા થતી કે તેને અડકીને જોઈ લે કે તે કેવો છે. તેને થતું કે જો પોતાની નાની આંગળી વડે તલને જરાક દબાવશે તો તેની પત્નીને ગલીગલી થશે અને તે મોઢું દબાવીને હસવા લાગશે.” (પૃ. ૫૨)

આ એકવિધતા થોડા ફેરફાર અને જરા સાવધાનીથી જરૂર ટાળી શકાય. કેટલાક શબ્દોની પસંદગી પણ પુનઃવિચારની અપેક્ષા રાખે છે. જેમકે “મારે લાંબા વાળની મજા ન હોય તો પછી બિલાડી તો જોઈએ જ.” અહીં ‘મજા’ બંધબેસતો શબ્દ નથી. અથવા “મારે તે દયામણી બિલાડી જોઈતી હતી.” (પૃ. ૩૯-૪૦) અહીં ‘દયામણી’ને સ્થાને કંઈક વધારે યોગ્ય ન મળે ? ‘અદૃશ્ય થઈ જતો હાથી’માં પૃ. ૨૮ પર ‘સમતોલપન’ જેવો શબ્દ વપરાયો છે, આ જો છાપભૂલ હોય તો કશું કહેવાનું નથી, પણ જો તેમ ન હોય તો ‘સમતુલા’ કેમ ન વપરાય ?

પ્રસ્તુત અનુવાદો વાંચ્યા પછી ફરીવાર એક લાગણી પ્રબળપણે અનુભવી કે આપણી ભાષામાં પરદેશી ભાષામાં હોય છે તેવા પરિશ્રમી, નિષ્ઠાવાન, ઉત્તમ એવા copy editor કેમ ન હોય ? અનુવાદકો પોતાનું કામ સજજતાથી કરે ત્યારેય ક્યાંક ગફલત, ક્યાંક ક્લિષ્ટતા પેસી જવાનો સંભવ રહે છે. તૈયાર થયેલા અનુવાદોને બારીકાઈથી જોઈચકાસી જોવાનું કામ તજજ્ઞો દ્વારા થાય એ જરૂરી છે જેથી ગાળવા-ચાળવાનું કામ પાકે પાયે થાય, અને અનુવાદકોએ જે મહેનત કરી હોય તે પણ લેખે લાગે. ભૂલો હોય છે તો સાવ નજીવી, છતાં એ અનુવાદની ગુણવત્તાને માટે અવરોધક પુરવાર થાય, અને એમાં રસક્ષતિ થાય એ નિર્વિવાદ છે. સંતોષકારક પરિણામનો નહીં, આગ્રહ તો ઉત્કૃષ્ટ પરિણામનો જ હોય. ‘હું દુઃખની લાંબી રાત’ અને ‘અમૃતમંથન’ કે ‘અદૃશ્ય થઈ જતો હાથી’ જેવા અનુવાદો આપી શકનારાં પાસે આપણી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટતાની હોય.

માટી સાથેનો અનુબંધ | રમણીક સોમેશ્વર

મિત્ર માવજી મહેશ્વરીના નિબંધો વિશે આજે મારે અહીં થોડી વાત કરવાની છે. આમ તો આ નિબંધસંગ્રહ ‘બોર’ની પ્રસ્તાવના લખતાં એ વિશે કંઈક વિગતે વાત કરવાનું થયેલું. પરંતુ આજે જ્યારે વાર્તાસંગ્રહ ‘પવન’ અને નિબંધસંગ્રહ ‘બોટ’નું વિમોચન થઈ રહ્યું છે ત્યારે આ નિબંધો મિશે એ નિબંધસર્જકના ભાવલોકને ફરી જરા જુદી રીતે અવલોકી લેવું છે.

નિબંધ એટલે તો નિબંધ – ખુલ્લું – નિરાલંબ – મોકળું સાહિત્યસ્વરૂપ. એકાધિક સાહિત્યસ્વરૂપોનો સંગ અને રંગ એમાં દેખાય. એક તરફ એમાં પ્રગટ થતી આત્મલક્ષિતા તો બીજી તરફ એનું સૌંદર્યપાણું આપણને આકર્ષે. અહીં સબ્જેક્ટ નહીં, સબ્જેક્ટિવિટી કેન્દ્રમાં

હોય. વિષય ક્યારેક માત્ર એક ઉક્યનબિંદુ બની રહે પછી સર્જકનાં સંવેદનો, એના વિચારો, એના વ્યક્તિત્વની છાયાઓ એમાં પ્રગટ થતાં રહે.

‘બોર’ના નિબંધોમાં પ્રવેશીએ તો આવાં કેટલાંક ઉક્યનબિંદુઓ તરત દૃષ્ટિગોચર થશે. લેખક પુસ્તકની ભૂમિકામાં લખે છે, “કચ્છ મારી અંદર ધબકે છે. લોહીમાં વહે છે. ફરી કદાચ જન્મ લેવાનું થાય તો અહીં જ લઉં.” લેખકની આ ઉલ્ટક પ્રદેશ-પ્રીતિ એમની કૃતિઓમાં, એ પછી વાર્તા હોય, નવલકથા હોય કે નિબંધ – સતત વિવિધ રૂપે વ્યક્ત થતી જોવા મળે છે. પ્રદેશના ઇતિહાસ અને ભૂગોળને, લાક્ષણિકતાઓ અને વિશેષોને, લોકજીવન અને લોકસંસ્કૃતિને, વર્તમાન સંદર્ભો અને સમસ્યાઓને લેખક ઊંડાણથી અનુભવતા હોય એવી પ્રતીતિ ઠેર ઠેર મળે છે. અહીં, આ નિબંધોમાં પણ લખપત, ધોળાવીરા, કાળો ડુંગર જેવા સ્થળવિશેષોને તાદૃશ કરતા નિબંધો, ભૂમિ અને ભૂમિના લોકોની લાક્ષણિકતાઓને વ્યક્ત કરતા સંવેદનભર્યા નિબંધો ભાવકોને ઝીણી નજરે જોઈ જવાનું સૂચવી હું કેટલાંક અન્ય ઉક્યનબિંદુઓ તરફ દૃષ્ટિપાત કરી લઉં.

એક નિબંધમાં એવું કહેવાયું છે કે, “દરેકનું બાળપણ એક જાદુઈ પટારો હોય છે. એમાં અનેક સંભારણાં અને કુતૂલો ભર્યાં પડ્યાં હોય છે. કોઈ ક્ષણે એ પટારો ખૂલે છે અને માણસ ધકેલાય છે પાછળ... ખૂબ પાછળ... જ્યાં નાનાં નાનાં પગલાંની છાપ હોય છે.” આ સ્મૃતિના પટારાને ખોલી નાનાં નાનાં પગલાંની છાપને ઉપસાવતા રહેવું એ કદાચ આપણા લલિત નિબંધોનું વ્યાવર્તક લક્ષણ છે. ‘બોર’ના નિબંધોમાં ‘વો કાગઝ કી કરતી, વો બારિસ કા પાની...’નું ભાવજગત એની આગવી રીતે નિરૂપાતું રહ્યું છે. વીતી ચૂકેલા આનંદલોકનો વસવસો ક્યાંક વર્તમાનની ધારે ખોતરાતો રહ્યો છે. પરંતુ એકંદરે તો લેખક પ્રકૃતિ-ધર્મી છે અને પ્રત્યેક ક્ષણમાંથી નવોન્મેષો પામવા મથતા રહે છે. અહીં એક નિબંધને શીર્ષક અપાયું છે ‘બેકવ્યૂ મિરરમાં દેખાતાં કેસૂડાં.’ લેખક સ્કૂટર પર કચ્છના અંતરિયાળ પ્રદેશમાં નીકળ્યા છે અને સ્કૂટરના બેકવ્યૂ મિરરમાંથી ખીલતી વસંતને જોતા રહે છે. ગતકાળ અને વર્તમાન વચ્ચે ઝૂમતા રહે છે. આ બેકવ્યૂ મિરર અનેક રીતે સાંકેતિક છે. એનાં પરિદેશ્યો નિબંધોમાં વિભિન્ન રૂપે વિસ્તર્યાં છે. આજે મારે એની વિગતોમાં પણ બહુ નથી જવું.

એમ તો આ નિબંધોના સર્જકની ભાષા વિશે, એમાં ક્યાંક સહજ રેલાઈ આવતી કાવ્યાત્મકતા વિશે, એના ગદ્ય વિશે, આ નિબંધોમાં યોજાયેલ વિશિષ્ટ ઉપમા, ઉત્પ્રેક્ષા, સજ્જવારોપણ અલંકારો વિશે પણ વાત થઈ શકે. આ વાર્તાકારના નિબંધો છે. એટલે આ નિબંધોમાં ક્યાંક ઝલમલી જતા વાર્તાતત્ત્વ વિશે, એમાં આવતાં વિલક્ષણ પાત્રો અને એના પાત્રાલેખન વિશે, શૈલીના પલટા ને પ્રયોગો વિશે પણ વાત થઈ શકે. પરંતુ કશા પ્રસ્તાર વિના, અલ્પ સમયમાં મારે આજે વિશેષ રૂપે જે વાત કરવી છે એ તો છે લેખકના મારી સાથેના અનુબંધની વાત.

લેખક વ્યવસાયે શિક્ષક છે અને એનું મસ્તક એક શિક્ષક તરીકે પણ ઘણું બધું મૂલવતું રહે છે. પણ એનાં હૈયું અને હાથ તો આજે પણ ખેતરની માટીને ઝંખે છે. એ ખેડૂપુત્ર છે. કૃષિના સંસ્કાર એને વારસામાં મળ્યા છે. સાથે સાથે સુથારીકામના સંસ્કારો પણ મોસાળ પક્ષેથી

મળ્યા છે. (પોતાનું રાઈટિંગ ટેબલ જાતે બનાવતા માવજી મહેશ્વરીને મેં જોયા છે.) આમ એનો આંતરલય માટી સાથે મળતો જણાય છે. ‘શિયાળાની રાત’ નિબંધમાં એ લખે છે, “સીમમાં ખેતરોની ભીની ભૂખરી માટી જાગે છે. શેરડી, ચણાના છોડ, પાન વચ્ચે ઢબૂરાઈ ગયેલાં રીંગણાં, ટમેટાં કે ઝોકે ચડેલા ઘઉંના ક્યારા, દાદાના ખોળામાં સૂઈ ગયેલા બાળક જેવાં કોબી, ફલાવર કે કોથમીરની ક્યારીઓ જોઈ રાતની છાતીમાં ધાવણ ભરાય છે. એનું માતૃત્વ છલકી ઊઠે છે. તે આખીય સીમને છાતીએ વળગાડી લે છે. સીમ રાતને બચ બચ ધાવે છે.” શિયાળાની રાતે ખેતરની સૃષ્ટિ કેવી સજીવ થઈને આપણી સામે આવે છે !

તો, આ વાત છે માટીની. પંચમહાભૂતોમાંના એક મહત્ત્વના તત્ત્વ પૃથ્વીતત્ત્વ સાથેના લેખકના ભાવસંબંધની. પૃથ્વીતત્ત્વનો એક ગુણ છે સુગંધ. તેથી જ કદાચ લેખક બોર કે આંબાની વાત કરતાં કરતાં પણ સ્વાદ કરતાં સુગંધનો મહિમા જ વિશેષ રૂપે કરે છે. ચેતનામાં પડેલા ગંધ-સુગંધના વિભાવની વાત પુસ્તકની ભૂમિકામાં આ રીતે થઈ છે, “મારા ગામની, સીમની, રસ્તાઓની, ઘરોની, બકરીઓના વાડાની, તળાવકાંઠાની, ખળાવાડમાં ઊપણાતા બાજરાની, ખેડૂના પરસેવાની, ભેરૂબંધોના શ્વાસોની, બહેનના ખોળાની, નિશાળોના ઓરડાની, સોનાપુરીના સળગતા મૂતદેહોની, સુકાતા ડેમની, ઊઘલતી જાનોની, ભેગી થતી ગાયોની આવી કંઈ-કેટલીય ગંધ આજેય ફેફસામાં અકબંધ પડી છે.”

આમ તો આ પુસ્તક હાથમાં લેતાં જ ચણીબોરની ખટમીટી સુગંધ આપણને ઘેરી વળશે. અને ‘બોર’ વિશે વાત કરતાં લેખક કહે છે, “બોરની સુગંધ તો આમેય બોલકી, હેતાળ વહુઆરુ જેવી, જે પસાર થાય તેને બોલાવે એવી.” ને આ લેખક તો આવી સુગંધના બોલાવ્યા બરાબર તણાયા છે એની પાછળ બાપા બજારમાંથી બોરની થેલી ભરી લાવે, ને પછી – “થેલીને તળિયે પડેલા બોરમાંથી વછૂટતી સુગંધ મારી આંગળી ઝાલી લે. ઘેર ચીમનીના ઝાંખા અજવાળામાં મારો ખજાનો ઠલવાય. આખું ઘર સુગંધ સુગંધ. થેલીને તળિયેથી છૂટેલી સુગંધ ચામડી નીચે હજુય વદ્યા કરે છે.”

કચ્છનો માંડવી-મુન્દ્રાનો કંઠીપટ્ટ લેખકના બાળપણની સ્મૃતિઓનો પ્રદેશ. એ સ્મૃતિઓને સંકોરતા ‘આંબો’ નિબંધમાં લેખક કહે છે, “બિદડા ગામની લીલી કુંજાર વાડીઓના રસ્તા હોળીની આસપાસ આંબાના મોરથી સુગંધના દરિયા બની જતા.” આ વાંચતાં વાંચતાં કચ્છના કેટલાય સિનિયર સિટિજનો એ સુગંધના દરિયામાં છબ્બાક કરી આવ્યા હશે. કચ્છમાં આંબાના પાકેલા ફળને કેરી નહીં પણ આંબો કહેવાનો ચાલ. “કાચી એટલે કેરી અને પાકો એટલે આંબો” આ દેશી આંબાની સ્મૃતિઓ લેખકના શબ્દોમાં જ માણીએ. “ઘઉંની પીળી પરાળ પર વેપારી કેરીનો ‘પાલો’ કરે. દરોજ સાંજ-સવારે ઉથલાવે. સુગંધના ધોધ છૂટે.” અને પછી નિઃશ્વાસભેર એમ પણ કહે કે, “હજી પણ એ સુગંધ દરમાં ભરાયેલ અડિયલ સાપની જેમ મનમાં ભરાઈ પડી છે. કેટલુંય સમજાવ્યું તોય બહાર નીકળવાનું નામ લેતી નથી.” લેખક ક્યાંક ‘દૂર દેશમાં વાગતો પાલો’ સાંભળે અને ‘ગાડાનાં પૈડાં તળે કચડાતા રેતીના અવાજ’ સાથે ‘જુવારની મીઠી મીઠી સુગંધ’ પણ માણતા રહે. શ્રેસર મશીનના આકમણે ખવાઈ ગયેલી ખળાવાડની વાત કરતાં કરતાં ક્યાંક ભાવલોકમાં સરી જાય અને અંદરનો ખેડૂ બોલી ઊઠે, “ખળાવાડ એટલે ખેડૂની

આંખમાં રમતું સપનું... ખેતર કણ લે, ખળાવાડ મણ આપે. આ કણ અને મણ વચ્ચેની જગ્યામાં ચાલે ખેડૂના શ્વાસ.” આમ સુગંધપર્વ અને ધરતી સાથેનો અનુબંધ પરસ્પર ગૂંથાતાં રહે.

વરસાદના અભાવ અને પ્રભાવ વચ્ચે ઝૂલતો વાર્તાસદૃશ નિબંધ ‘પોતાનો વરસાદ’ એમાંય સુગંધની વાત આ રીતે પ્રવેશે – “હવામાં ફેલાઈ ગયેલી ઊગનારા ઘાસની લીલપને બળદો નાકનાં ફોયણાં ફુલાવી માણે છે.” અને ‘ઝાકળભીનાં પદચિત્તો’ તો ભરચોમાસે વિદાય થયેલા ખેડૂ પિતાની કચુણ પ્રશસ્તિ જાણે. વ્યક્તિગત વેદનાને વ્યાપક બનાવતી અભિવ્યક્તિ. “હજીય આવી રહી છે ખેડૂની પછેડીમાંથી વહેતી વર્ષો જૂની પરસેવાની પરિચિત ગંધ. આ પરસેવાથી પોષાયેલી માટી તૂટુંતૂટું થઈ રહી છે. પરસેવાથી પાંગરેલા છોડ રડે છે મૂંગા મૂંગા. આ એક જ ગંધ છે જેનાથી ઘાસ લહેરાઈ ઊઠતું, પંખીઓ કલશોર કરી નાખતા, સેઢા સળવળતા, ચાસ આળસ મરડતા. પણ હવે એ સીમને જીવંત રાખતી એ ગંધ કદીયે નહીં વહે અહીં હવામાં.” અને છતાં, “હા, સીમને સાંભરશે એનો માટીઘેલો માણસ. ભરચોમાસે ચાલ્યો ગયેલો ખેડૂ ! સીમ આંસુ વૂછી શણગાર સજશે. એનો છૂટકો જ ક્યાં છે લીલપ ધર્યા વગર ?” ધરતી, ખેડૂ અને જીવનનાં સત્યો આમ એકીસાથે આપણી સામે આવે.

આપણે આગળ વાત કરી સુથારીકામની. તો વાંચો નિબંધ, ‘હું છું બરછટ લાકડું, તું ઘાટ ઘડતો સુથાર.’ લાકડું અને ધરતી બંનેનો નાડસંબંધ. એમાંય ફોરે પૃથ્વીતત્ત્વ. એની વાત લેખક આ રીતે કરે, “આછણી અને શિરાઈથી લાકડામાં વીંધ પડતું હોય ત્યારે દરમાંથી કીડીઓ નીકળે એમ વહેર બહાર આવતો. એ વહેરની ગંધમાં લાકડાનું કુળ પાધરું થતું.”

હા, ‘બોર’ના બધા જ નિબંધો વિશે વિગતે વાત કરવાનું અહીં મને ઉદ્દિષ્ટ નથી. મેં તો અહીં લેખકની આંતરચેતનામાં ગૂંદાતી માટીની સુગંધને જરા જુદી તારવી એને થોડીક તમારા તરફ વહેતી કરી છે. આ નિબંધમાં સ્થળ-કાળના વિવર્તોને ગૂંથતી ઋતુઓની રમણા પણ જોવા જેવી છે. અહીં ‘તડકાના રંગ’ નિખર્યા છે તો ‘સુગંધમાં વીંટોતો તડકો’ પણ રેલાયો છે. ‘ફૂલ સુગંધ અને સ્ત્રી’ની વાત કરતાં ક્યાંક લેખક એવું પણ બોલી ઊઠે છે, “પુરુષ સ્ત્રીમાં ફૂલોની સુગંધ શોધે છે જ્યારે સ્ત્રી ફૂલમાં પોતાને શોધે છે.” તો, “પાંદડું લીલું ને રંગ રાતો” ધરાવતી મેંદીમાં લેખકને કોઈ શાપિત આપ્સરા દેખાય છે અને એ કહે છે, “મેંદી મનુષ્યની હથેળીનો સ્પર્શ ઝંખતી કોઈ શાપિત આપ્સરા છે, કુદરતના લીલા રંગની ભવ્યતા અને મનુષ્યના લોહીના લાલ રંગની છટાનું સાયુજ્ય એટલે હથેળી પર ઊભરી આવતો મેંદીનો રંગ” મનુષ્યના દેહને ‘માટીની કાયા’ કહી છે. એમાંય પાછું પૃથ્વીતત્ત્વ. એનાં રંગ-સુગંધ જુદાં. એની વાત પણ માવજી મહેશ્વરીની કલમે થતી રહે. આ નિબંધોમાંય ભાવક ક્યાંક એના ઝબકારા જોઈ શકે.

સંક્ષેપમાં કહું તો પ્રકૃતિ અને પ્રદેશ પ્રત્યેના અનુરાગમાં તણાતા અને સ્થિર થતા, પદ્યના ઉન્મેષો અને ગદ્યની વિવિધ ચાલોને અજમાવતા, આનંદથી અવસાદ અને વિસ્મયથી વિષાદ સુધીની યાત્રા કરતા અને કરાવતા, કલ્પનાલોકમાં વિહરતા અને ક્યાંક વાસ્તવનાં કટુ સત્યોને પણ દાખવતા આ નિબંધોમાં પ્રસરેલી માટીની સુગંધની થોડી વાત આપની સમક્ષ મૂકી હું ‘બોર’ના વિમોચનની આ ક્ષણોને સાનંદ વધાવું છું અને માવજી મહેશ્વરી પાસેથી વધુ ને વધુ ઉત્તમ કૃતિઓ મળતી રહે એવો ભાવ વ્યક્ત કરું છું.

અસ્તુ.

[‘પવન’ અને ‘બોર’ના વિમોચન પ્રસંગે (તા. ૨૮-૦૫-૨૦૧૦, ભુજ) – ‘બોર’ વિશે અપાયેલ વક્તવ્યનું લિખિત રૂપ]

ડૉ. અમૃત ઉપાધ્યાય સંપાદિત-અનૂદિત ‘અભિનયદર્પણમ્’ | ડૉ. બહેચરભાઈ પટેલ

[અભિનયદર્પણમ્ : ડૉ. અમૃત ઉપાધ્યાય, સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ-૧, પ્ર. આ. ૨૦૧૦, ક્રિ. રૂ. ૩૫૦/-]

સંસ્કૃતના લઘ્વપ્રતિષ્ઠ વિદ્વાન પ્રા. ડૉ. અમૃત ઉપાધ્યાય સાહિત્યસર્જન અધ્યાપન ઉપરાંત ભારતીય નાટ્યશાસ્ત્રના અધ્યયન-અધ્યાપનમાં પણ રમમાણ છે. એની ફલશ્રુતિ રૂપે તેમણે શ્રી નન્દિકેશ્વર-વિરચિત ‘અભિનયદર્પણમ્’ નામક નાટ્યશાસ્ત્રીય ગ્રંથને વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના, મૂળે સંસ્કૃત પાઠ, સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર તથા વિવરણાત્મક ટિપ્પણો સાથે ગુજરાતીમાં અવતાર્યો છે તે ખરેખર લેખકનું અભિનંદનીય ને પ્રશસ્ય પ્રદાન છે. આ પૂર્વે તેમણે ‘પ્રશિષ્ટ સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ અને ‘કાવ્યાનુશાસનનું સંપૂર્ણ અધ્યયન’ જેવા માતબર સાહિત્યિક ગ્રંથો આપ્યા છે. પ્રસ્તુત ‘અભિનયદર્પણમ્’થી તેઓ નાટ્યક્ષેત્રે ગણનાપાત્ર અર્પણ કરે છે.

‘અભિનયદર્પણમ્’ એ ભારતીય શાસ્ત્રીય નૃત્યકળાનો અમૂલ્ય ગ્રંથ છે. નૃત્યકારો માટે પાયાની હાથપોથી અને માર્ગદર્શિકા છે. એને ભારતીય નૃત્યશાસ્ત્રનો પાઠ્યગ્રંથ કહી શકાય. એને આધાર બનાવીને જ ભારતનાટ્યમ્ નૃત્યસ્વરૂપના કલાકારો અને આચાર્યો આગળ વધ્યા છે. આ ગ્રંથ ભરતનાટ્યમ્ નૃત્યશૈલીની આધારશિલા છે. તેમાં નૃત્ત તથા નૃત્ય-અભિનયનું સુરેખ વિસ્તૃત નિરૂપણ છે. એટલે જેમ સાહિત્યમીમાંસામાં વિશ્વનાથનું ‘સાહિત્યદર્પણ’ તેમ નૃત્યશાસ્ત્રમાં નન્દિકેશ્વરનું ‘અભિનયદર્પણમ્’. ‘અભિનયદર્પણ’નો પ્રભાવ એટલો બધો હતો કે તેમાં નિરૂપિત નૃત્યનિદર્શનની પ્રાચીન પ્રતિમાઓ પણ ઉપલબ્ધ છે. ભરતનું ‘નાટ્યશાસ્ત્ર’ નાટ્ય અને સાહિત્યને પુરસ્કારે છે, ને નૃત્યને ગૌણરૂપે આલેખે છે. નન્દિકેશ્વરનું ‘અભિનય-દર્પણ’ એ નાટ્યના અભિનયનો નહિ, નૃત્યના અભિનયનો અપૂર્વ ગ્રંથ છે. એને ગુજરાતીમાં સુભગ સ્વરૂપે અવતારવાનું શ્રેય ડૉ. અમૃત ઉપાધ્યાયને ઘટે છે. એમણે ડૉ. મનમોહન ઘોષની અંગ્રેજી આવૃત્તિને પાયાની ગણીને અન્ય અંગ્રેજી, હિન્દી ને ગુજરાતી આવૃત્તિઓનો સઘન અભ્યાસ-વિનિયોગ કરીને પ્રસ્તુત ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે. એટલું જ નહિ, સુપ્રસિદ્ધ નૃત્યાંગના ને નૃત્ય-અધ્યાપિકા બીજલબહેન હરિયાનાં નૃત્ય-મુદ્રા-નિદર્શનોથી આ ગ્રંથને સચિત્ર ને અધિકૃત બનાવ્યો છે, તે તેની વિશિષ્ટતા છે. ‘અભિનયદર્પણ’નું અપૂર્વ નવસર્જન અને પુનર્જાગરણ કર્યું છે, તે વિશેષ અભિનંદનીય છે. તેમણે એમ કરીને નૃત્યકળાના ખજાનાને ગુજરાતી ભાવકો સમક્ષ પ્રત્યક્ષ કર્યો છે.

આ નિમિત્તે તેમણે નૃત્યસિદ્ધાંત અને નાટ્ય-નૃત્ય-કાવ્યશાસ્ત્રની ભારતીય ભવ્ય પરંપરાને

પણ આલેખી છે. નન્દિકેશ્વરની સમર્થ નૃત્યશાસ્ત્રી તરીકે પ્રતિષ્ઠા કરી છે. શાસ્ત્રીય નૃત્યકળાના સીમાસ્તંભરૂપ સંસ્કૃત ગ્રંથોનો યુગવાર પરિચય આપ્યો છે, ને સાહિત્ય-નાટ્યના એ સમર્થ ગ્રંથોમાં નિરૂપાયેલાં નૃત્યશાસ્ત્રીય તત્ત્વોને તારવી પુરસ્કાર્યાં છે. આ વિકાસરેખા-આલેખનમાં તેમણે ભરતના ‘નાટ્યશાસ્ત્ર’, ‘વિષ્ણુધર્મોત્તરપુરાણ’, ‘અભિનવભારતી’, નન્દિકેશ્વર-કૃત ‘અભિનયદર્પણ’ ને ‘ભરતાર્ણવ’, નારદ-રચિત ‘સંગીતમકરન્દ’, ધનંજય-કૃત ‘દશરૂપક’, ભોજરાજનો ‘શૃંગારપ્રકાશ’ રામચંદ્ર-ગુણચંદ્ર-કૃત ‘નાટ્યદર્પણ’, સોમેશ્વરકૃત ‘માનસોલ્લાસ’, સાગરનન્દિરચિત ‘નાટકલક્ષણ રત્નકોશ’, શારદાતનય-કૃત ‘ભાવ-પ્રકાશન’, પાર્શ્વદેવ-કૃત ‘સંગીતસમયસાર’, શાફ્ટેવ-કૃત ‘સંગીતરત્નાકર’, જયસેનાપતિ-કૃત ‘નૃત્તરત્નાવલી’, વિશ્વનાથ-કૃત ‘સાહિત્યદર્પણ’, મહારાણા કુંભ-રચિત ‘નૃત્યરત્નકોશ’, પુંડરીક વિહલ-કૃત ‘નર્તનનિર્ણય’, ઉપરાંત ‘રસકૌમુદી’, ‘સંગીતદર્પણ’, ‘સંગીતમકરન્દ’, ‘શિવરત્નાકર’ આદિ ગ્રંથોમાં નિરૂપિત નૃત્યતત્ત્વો પર પ્રકાશ ફેંક્યો છે. તેમનાં અવલોકન ને અભિપ્રાય સંશોધનપૂત છે. ‘અભિનયદર્પણ’ ને ‘ભરતાર્ણવ’ વિશે સ્પષ્ટ કહે છે કે બંને ગ્રંથ એક જ લેખકના નથી તેમ એક જ સમયના પણ નથી. ‘અભિનયદર્પણ’ની વિશેષતા-અપૂર્વતા દર્શાવતાં કહે છે કે તેમાં નૃત્યની પૂરેપૂરી માવજત થઈ છે, જે સૂચવે છે કે એનો સમય વધારે મોડો છે અને તે વખતે નૃત્યની વિભાવના ધનંજય તથા અભિનવગુપ્તથી આગળ વિકસિત થઈ ચૂકી હતી... વસ્તુતઃ ભારતના શાસ્ત્રીય નૃત્ય વિશેના સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ‘અભિનયદર્પણ’ એક અજોડ સ્થાન ધરાવે છે. આ ગ્રંથ માત્ર નૃત્યલક્ષી મંચનકળા સાથે નિસ્બત ધરાવે છે અને વાચિક અભિનય સિવાયનાં ભરતે દર્શાવેલાં અભિનયનાં સ્વરૂપો સાથે તેને ખાસ નિસ્બત છે. બે હજાર વર્ષમાં બત્રીસ ગ્રંથોમાં નૃત્યની કળાનું નિરૂપણ છે. તેમાં ‘અભિનયદર્પણ’ જ એક ગ્રંથ છે, જે આંગિકાભિનય પર જ પૂર્ણતઃ પોતાનું નિરૂપણ કેન્દ્રિત કરે છે... ‘અભિનયદર્પણ’ નૃત્યકળાનો ૩૨૪ શ્લોકનો લઘુગ્રંથ છે. ‘આંગિક ભુવનં યસ્ય’ એ શ્લોકથી મંગલાચરણ કરીને ગ્રંથકાર સંક્ષેપમાં નાટ્યની ઉત્પત્તિ, નાટ્ય, નૃત્ત, નૃત્ય, સભા, રંગમંચ, નર્તકી, કિંકિણી, નૃત્યપ્રયોગ, અભિનય, અભિનય-પ્રકારાદિ ૪૦ શ્લોકમાં નિરૂપીને બાકીના બધા શ્લોકોમાં આંગિક અભિનયના વિવિધ પ્રકારો ને પ્રયોગોનું નિરૂપણ કરે છે. અભિનય એ નૃત્યનો પ્રાણ છે.

‘અભિનયદર્પણમ્’નો ગુજરાતી અનુવાદ શિષ્ટ અને સરળ ભાષામાં છે. શ્લોકોના ગદ્યાનુવાદ સુગમ છે. હસ્તના અભિનય સચિત્ર સમજાવ્યા છે. ગ્રંથ અભિનય-નિદર્શન-ચિત્રોથી વિભૂષિત છે. ટિપ્પણો આવશ્યકતાનુસાર પર્યાપ્ત છે. તેમાં ગ્રંથશીર્ષક, મંગલાચરણ, નાટ્યોત્પત્તિ, નાટ્યપ્રશંસા, નૃત્ય-પરિભાષા, પ્રયોગ-પ્રસંગ, અભિનય-પ્રકાર, સભારચના, પાત્રલક્ષણ, નર્તકી-ગુણ, કિંકિણી, પૂર્વરંગ પુષ્પાંજલિ, હસ્તમુદ્રાઓ, અંગ, પ્રત્યંગ, ઉપાંગ, શીર્ષ-અભિનય, દષ્ટિભેદ, ગ્રીવાભેદ, દશાવતાર, પાદભેદ, ભમરી, પાદચારી, ગતિ વગેરે વિષે ધ્યાનાકર્ષક વિવરણ કર્યું છે. અંતે દર્શાવ્યું છે કે ‘અભિનયદર્પણ’ એ પ્રયોગલક્ષી ગ્રંથ છે. એનો અભિગમ વ્યવહારુ (practical) છે. એટલે એ ગ્રંથના કર્તાએ ‘પાદભેદ’ જેવા મહત્ત્વના વિષયની પણ વિસ્તારથી ચર્ચા કરી નથી અને મંડલો, ઉત્તલવનો, ભમરીઓ, ચારીઓ તથા ગતિઓના અનેકાનેક (અનંતો) મેદોપભેદોની શક્યતા દર્શાવીને જ ચર્ચા સમાપ્ત કરી છે. આ ઊણપની પૂર્તિ કરવા માટે ગ્રંથકાર

કહે છે કે નાટ્ય અને નૃત્યમાં આ બધા પ્રકારોની તથા તેમના પ્રયોગોની જાણકારી શાસ્ત્રગ્રંથોમાંથી, પરંપરામાંથી તથા મહાપુરુષો-આચાર્યોની મહેરબાનીથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, બીજી કોઈ રીતે નહિ. આમ સંપાદકે વિશેષતા સાથે મર્યાદા પણ દર્શાવી છે. તેમનો અભ્યાસ અને સમીક્ષા દાદ માંગી લે એવાં છે. સંદર્ભગ્રંથસૂચિ પણ તેમની બહુશ્રુતતાની પ્રતીતિ કરાવે છે.

‘અભિનયદર્પણમ્’ દ્વારા ડૉ. અમૃત ઉપાધ્યાયે આપણા નવોદિત ને જિજ્ઞાસુ અભ્યાસી નૃત્યકારોને તેમજ સંસ્કૃત કાવ્ય-નાટ્ય-નૃત્યશાસ્ત્રના અધ્યેતાઓને ઉપકૃત કર્યા છે. વયોવૃદ્ધ ને જ્ઞાનવૃદ્ધ ડૉ. ઉપાધ્યાયશ્રી નૃત્યશિક્ષણસંસ્થા-સ્વરૂપ છે. સૈદ્ધાન્તિક તેમજ પ્રાયોગિક રીતે પણ તે એમને માટે નિજાનંદનો વિષય છે, પણ ગુજરાત માટે ગૌરવનો વિષય છે.

†

હવા

આવે છે હવા,

મુક્ત હવા, મસ્ત હવા,

મનને મારા ક્યાં રે લઈ જવા ? — આવે છે.

વાદળ કેરું ધણ હલાવી,

હેલે સાયર નીર ચડાવી,

વાંસવને કેં સૂર બજાવી,

ફૂલ ડીંચાવી આવતી,

આવતી પ્રેરતી મારા પાયને નાચવા. — આવે છે.

ચાલ, કહે એ, મનવા, ચાલ,

છોડી દઈ સહુ બંધ-જાળ

એક તારેથી તારલે બીજે

આભમાં દેવા ફાળ !

શિખરે શિખરે સાગરની રે આવ ને ઘૂમવા ! — આવે છે.

(સરવાણી, ૧૯૪૮, પૃ. ૨૦)

— પ્રહ્લાદ પારેખ

પરબ વ ઓક્ટોબર, 2011

71

Parab Online
October 2011
Page: 18

પરિષદ-પાથેય

સંકલન: રાજેન્દ્ર પટેલ

છેક ૧૯૧૭માં બીજી ગુજરાતી કેળવણી પરિષદમાં ગાંધીજીએ જે ભાષણ આપેલું, એમાં તેઓ એક વાત કરે છે. ‘માતૃભાષાનો જે અનાદર આપણે કરી રહ્યા છીએ તેનું ભારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપણે કરવું પડશે. તેથી પ્રજાએ ઘણું સહ્યું છે. તેમાંથી પ્રજાને હવે છોડાવવી એ શિક્ષિત વર્ગની પહેલી ફરજ સમજું છું.’

લગભગ ૮૩ વર્ષ પહેલાં ગાંધીજીએ કહેલું, અને ૮૩ વર્ષ પછી આપણને એની ગંભીરતાનો અનુભવ થયો છે ત્યારે પરિષદ અનેક દિશામાં કાર્યરત થઈ છે. હમણાં આણંદની એન. એસ. પટેલ કોલેજમાં પુસ્તકપ્રદર્શનનો આરંભ થયો. આયોજકોએ પરિષદનો પરિચય આપવા વિનંતી કરી. ૧૦૬ વર્ષની આ સંસ્થાનો પરિચય માત્ર દશેક મિનિટમાં કેમ આપવો ? એથી સરળ રસ્તો લીધો છેલ્લા દશેક દિવસમાં પરિષદમાં અને પરિષદ દ્વારા થયેલાં કાર્યક્રમો અને કાર્યોનો અહેવાલ જ આપી દીધો ! આ રહ્યો એ અહેવાલ :

- અમદાવાદના વગોવાયેલા વિસ્તારના છારાનગરનાં બાળકો અને યુવકો પ્લાસ્ટિકના કાબા, ટીનના ડબ્બા, બોટલ, વાસણો વગેરે લઈને પરિષદમાં આવેલાં. એમણે એ રદી સાધનો સ્ટેજ પર મૂકી વગાડી એવું તો સંગીત પીરસ્યું જેની આપણે કલ્પના પણ ન કરી શકીએ. કોઈ અસામાજિક વ્યવસાયમાં ન જ જવું એવી આ બાળકોએ પ્રતિજ્ઞા લીધેલી. આ બાળકો-યુવાનોએ નાટક, કવિતા અને પુસ્તકાલય દ્વારા એમનામાં કેવું તો પરિવર્તન આવ્યું છે એની નિરાંતે વાત કરી. પરિષદે આવા મિત્રોને હવે ગળે લગાડ્યા છે. પરિષદનો આ કાર્યક્રમ નાટ્યપરિક્રમા અંતર્ગત હતો.
- ગુજરાતી માધ્યમમાં ભણતા લાખો વિદ્યાર્થીઓની વહારે ધાઈ છે પરિષદ. બારમા ધોરણ પછી ટેકનિકલ કોર્સ માટે પ્રવેશ-પરીક્ષાઓ લેવાય છે. મોટાભાગની આ પરીક્ષાઓ અંગ્રેજીમાં હોય છે. ગુજરાતી માધ્યમમાં પૂરતી બુદ્ધિક્ષમતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ આના ભોગ બને છે. પરિષદે આ માટે હાઈકોર્ટમાં એક રીટ દાખલ કરી છે, આ PILમાં બીજી સંસ્થાઓ, વકીલો, વ્યક્તિઓ અને સમગ્ર સમાજનો સાથ છે. પરિષદે ગુજરાત કેળવણી પરિષદ અને બીજી સંસ્થાઓ સાથે રહી હાઈકોર્ટનાં બારણાં ૧૦૬ વર્ષમાં પહેલી વાર ખટખટાવ્યાં વિદ્યાર્થીઓ માટે, માતૃભાષામાં ભણતા લાખો વિદ્યાર્થીઓના ભવિષ્યને માટે.
- હમણાં ‘ચેમ્બર્સ ઓફ કોમર્સ’ જોડે સંવાદ ચાલે છે. હાલ પ્રાથમિક કક્ષાની વાત ‘સાહિત્યના વારસાના જતન’ માટે ચેમ્બર કેવી રીતે પરિષદ સાથે જોડાય અને મદદ કરે એની છે. બાહ્ય વિકાસ સાથે આંતરવિકાસનું મહત્ત્વ હવે સમાજમાં સ્વીકારાતું જાય છે.

પરબ વ ઓક્ટોબર, 2011

72

- ગુજરાતી ભાષા અને એનું સાહિત્ય આવતી કાલની પેઢીને સુપેરે ઇન્ટરનેટ ઉપર મળી રહે એ માટે 'વિકીપિડીયા' સાથેનાં જોડાણોને વધુ દૃઢ અને વેગવાન કરવામાં આવ્યાં. યુ.કે.થી આવેલા ધવલ શાહ અને પરિષદના રૂપલ મહેતા આમાં ખૂબ કાર્યરત છે.
- પરિષદે હમણાં એક સરસ નિર્ણય કર્યો. એ છે દલિત સાહિત્યના દરેક સ્વરૂપમાં સર્જાયેલી ઉત્તમ કૃતિઓ ચૂંટીને એનું સંકલન કરવું અને એક નોખું પુસ્તક પ્રગટ કરવું ! દલિત સાહિત્યકારો આ પ્રકલ્પમાં જોડાયા અને એક મહત્વના પુસ્તકની હસ્તપ્રત પણ તૈયાર કરી દીધી ! પરિષદ સૌ કોઈ માટે ખુલ્લી છે, એટલું જ નહીં, ઉત્તમ સાહિત્યિક કાર્ય માટે પ્રતિબદ્ધ છે.
- હમણાં કેસીજી જોડે રહીને એક વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમ તૈયાર કર્યો. બી.એડ.માં ભણાવતા શિક્ષકો માટે ! વિદ્યાર્થીઓને વૈજ્ઞાનિક ઢબે ભાષા કેમ શિખવાડવી એના માટે અધ્યાપકો માટેનો આ અભ્યાસક્રમ પરિષદમાં પહેલી વાર ગોઠવાશે. છ દિવસના આ અભ્યાસક્રમમાં અનેક વિદ્વાનોનો સહયોગ સાંપડ્યો એ એમના નિર્વ્યાજ ભાષા અને પરિષદપ્રેમના લીધેજસ્તો !
- ભાષાસભાનતા વધે અને ભાષાકૌશલ્યો ખીલે એ માટે ચાલતા 'માતૃભાષા કૌશલ અભ્યાસક્રમ'ની સાતમી બેચનો પ્રારંભ થયો અને હવે નડિયાદમાં આ અભ્યાસક્રમ શરૂ કરવાની પ્રાથમિક ભૂમિકાઓ રચવામાં આવી છે ! જોકે ધીરે ધીરે સમગ્ર ગુજરાતમાં આ અભ્યાસક્રમ યોજવામાં આવશે.
- સર્જાતા સાહિત્યને પૂરક એવો પ્રાણ મળે એ માટે ઉત્તમ સાહિત્યની અનુવાદપ્રવૃત્તિયે વેગવાન કરવામાં આવી. 'અનુવાદ-અભિમુખતા' અંતર્ગત દર માસે અનુવાદકો સાથે મળી હવે કાર્યશાળા શરૂ થઈ છે. સૌ કોઈને જોડાવા ઇજન છે.
- ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા 'અનુવાદ' અને 'પત્રકારત્વ'ના અભ્યાસક્રમની યોજના હતી, તેને ગુજરાત યુનિવર્સિટીના હૂંફાળા પ્રતિસાદ સાથે માન્યતા મળતાં વિદ્વાનો સાથે સંવાદ કરી એક વિશેષ અભ્યાસક્રમનો આરંભ થયો.
- ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર હાલ સાહિત્યકોશ અને ઇતિહાસના કામમાં ગળાડૂબ છે. સાથે સાથે અનુવાદક પરિચય કોશ અને અનુવાદિત ટૂંકીવાર્તાની યાદી કરવાનું કામ ચાલે જ છે.
- ૧૪/૧૫ ઓક્ટોબરે રવીન્દ્રનાથની ૧૫૦મી જયંતી ઊજવવાનું રવીન્દ્રભવને નક્કી કર્યું. ભગતસાહેબના નેજા હેઠળના આ રાષ્ટ્રીય કક્ષાના કાર્યક્રમ અંગે બેઠક થઈ.
- દર મહિનાના ત્રીજા શનિવારે સાબરમતી/વડોદરા જેલમાં સાહિત્યિક કાર્યક્રમ કરવાની જવાબદારી પરિષદે લીધી એ અંગે એક બેઠક યોજી. સાહિત્યકારો પરિષદ વતીથી ગુજરાતભરની ૨૪ જેલમાં દર માસના ત્રીજા શનિવારે 'જેલમાં જાય' એવી વિનંતી. એ માટેની પરવાનગી પરિષદે લીધી છે. જે-તે સ્થળોના સાહિત્યકારોને પરિષદનો સંપર્ક કરવા વિનંતી.
- સિદ્ધાંત શ્રેણી, બુધસભા, પાક્ષિકી, બાળસાહિત્ય, કાવ્યપ્રત્યક્ષ, ગ્રંથ સાથે ગોઠડી વગેરે

- અનેક કાર્યક્રમો નિયમિત ચાલે છે, આ બધા જ કાર્યક્રમો ગુજરાતભરમાં અનેક જગ્યાએ શરૂ થાય એવું પરિષદ ઇચ્છે છે. આ માટે દરેક કાર્યક્રમની એક Sop (પ્રમાણભૂત કાર્યપદ્ધતિ) રસ ધરાવતી સંસ્થા કે વ્યક્તિઓને પરિષદ આપશે.
- અમદાવાદના કલાકારોને યોગ્ય અને અદ્યતન હોલ મળે, સાહિત્યના અનેક કાર્યક્રમો સુવિધાપૂર્ણ રીતે થાય એ માટે રા. વિ. પાઠક હોલ અદ્યતન બને એની રાહ સૌ કોઈ જોતાં હતાં. હવે, ભાષા, સાહિત્ય અને પરિષદપ્રેમીઓની સમર્પણ-ભાવનાથી એ શક્ય બન્યું છે. ઓક્ટોબરના પ્રથમ અઠવાડિયે 'રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક' હોલ સંપૂર્ણ સુવિધાપૂર્ણ અને પૂર્ણ વાતાનુકૂલિત બની જશે. એ માટે સાહિત્યપ્રેમીઓએ ૫૫ લાખ રૂપિયા જેટલી રકમ દાનમાં આપી છે !

પરિષદ સૌ કોઈની છે, સમગ્ર પ્રજા માટે છે. ૧૦૬ વર્ષ જૂની આ સંસ્થા એક મોટા વળાંક ઉપર આવી રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ ગુજરાતી ભાષાનું કામ કરવા સજ્જ છે. આ તો છે દશેક દિવસનો જ અહેવાલ ! આપ સૌના સહયોગની અમીટ રાહ જોતો....

– રાજેન્દ્ર પટેલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું અધિવેશન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના છેંતાલીસમા અધિવેશનનું આયોજન રૂપાયતનના યજમાનપદે; જૂનાગઢ મુકામે તારીખ : ૨૩-૨૪-૨૫ ડિસેમ્બર ૨૦૧૧ના ત્રણ દિવસ યોજાશે. અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર-ઉત્તમ નિબંધકાર-અનુવાદક અને વિવેચક શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ હશે. અધિવેશનના અતિથિવિશેષ તરીકે ઓડિયા ભાષાના સર્જક શ્રી મનોજ દાસ ઉપસ્થિત રહેશે.

નોંધ : સપ્ટેમ્બરના 'પરબ'માં પ્રકાશિત થયેલ અધિવેશન-કાર્યક્રમમાં ફેરફાર થયેલો હોઈ આ કાર્યક્રમ માન્ય ગણવો.

બેઠક પહેલી :

ઉદ્ઘાટન-સમારંભ : તા. ૨૩-૧૨-૨૦૧૧ શુક્રવાર, સવારે ૧૦.૦૦થી ૧૨.૩૦

અધિવેશન-સ્થળ : રૂપાયતન, ગિરિતળેટી, ભવનાથ, જૂનાગઢ

(૧) ગીત : જય જય ગરવી ગુજરાત	: સંગીતટુકડી
(૨) સ્વાગતમંત્રીનું ઉદ્બોધન	: શ્રી હેમંત નાણાવટી
(૩) સ્વાગતપ્રમુખનું ઉદ્બોધન	: શ્રી પ્રફુલ્લચંદ્ર નાણાવટી
(૪) મહેમાનોનું સ્વાગત	:
(૫) પરિષદમંત્રીનો વાર્ષિક અહેવાલ	: શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ
(૬) નિવૃત્ત થતા પ્રમુખશ્રીનું વક્તવ્ય અને કાર્યભારની સોંપણી	: શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા
: શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ
(૭) પ્રમુખશ્રીનો પરિચય	: શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
(૮) પ્રમુખશ્રીનું વક્તવ્ય	: શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ

(૯) અતિથિવિશેષશ્રીનો પરિચય	: શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ
(૧૦) અતિથિવિશેષશ્રીનું વક્તવ્ય	: શ્રી મનોજ દાસ
(૧૧) પ્રાસંગિક	: શ્રી અનિલા દલાલ
(૧૨) પ્રાસંગિક	: શ્રી નરોત્તમ પલાણ
(૧૩) સમાપન-વક્તવ્ય	: શ્રી મોરારીબાપુ
(૧૪) આભારદર્શન (યજમાન સંસ્થા)	

બેઠક બીજી : તા. ૨૩-૧૨-૧૧ શુક્રવાર, બપોરે ૨-૩૦થી ૫-૩૦
સર્જન વિભાગ : સાહિત્યસ્વરૂપ - ટૂંકીવાર્તા

વિભાગીય અધ્યક્ષ	: શ્રી કિરીટ દૂધાત
સર્જકવક્તાઓ	: શ્રી સુવર્ણબહેન, શ્રી મોહન પરમાર, શ્રી કાનજી પટેલ
સંચાલન	: શ્રી વર્ષા અડાલજા

બેઠક ત્રીજી : તા. ૨૩-૧૨-૧૧ શુક્રવાર, રાત્રે ૮-૩૦થી ૧૦-૦૦
આસ્વાદ

વિભાગીય અધ્યક્ષ	: શ્રી અમર ભટ્ટ
સંચાલન	: શ્રી માધવ રામાનુજ

બેઠક ચોથી : તા. ૨૪-૧૨-૧૧ શનિવાર, સવારે ૯-૦૦થી ૧૨-૩૦
વિવેચન-સંશોધન વિભાગ

વિભાગીય અધ્યક્ષ	: શ્રી દીપક મહેતા
વક્તાઓ	: શ્રી રવીન્દ્ર પારેખ, શ્રી જયેશ ભોગાયતા, શ્રી કિશોર વ્યાસ
સંચાલન	: શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ

બેઠક પાંચમી : તા. ૨૪-૧૨-૧૧ શનિવાર, બપોરે ૩-૦૦થી ૬-૦૦
પરિસંવાદ : ભાષાકીય કટોકટી

વિભાગીય અધ્યક્ષ	: શ્રી અવધેશકુમાર સિંઘ
ટેકનોલોજી અને ભાષા	: શ્રી રૂપલ મહેતા
શિક્ષણ અને ભાષા	: શ્રી રવીન્દ્ર દવે
સંસ્કૃતિ અને ભાષા	: શ્રી ગુણવંત શાહ
માધ્યમો અને ભાષા	: શ્રી વિષ્ણુ પંડ્યા
સંચાલન	: શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર

યજમાન સંસ્થા : તા. ૨૪-૧૨-૧૧ શનિવાર, રાત્રે ૮-૩૦થી ૧૦-૩૦
સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ

સંચાલન : શ્રી જનક નાયક

તા. ૨૫-૧૨-૧૧ રવિવારના રોજ સવારે ૮-૦૦થી ૯-૦૦
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિ અને કાર્યવાહક સમિતિની સંયુક્ત
બેઠક

બેઠક છઠી : તા. ૨૫-૧૨-૧૧ રવિવાર, સવારે ૯.૦૦થી ૧૧.૩૦
સોરઠની સર્જનસંપદા

વિભાગીય અધ્યક્ષ	: શ્રી લાભશંકર પુરોહિત
સોરઠી લોકસાહિત્ય-ચારણી સાહિત્ય	: શ્રી ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી
સોરઠી સંતસાહિત્ય	: શ્રી નિરંજન રાજ્યગુરુ
સોરઠી અર્વાચીન સાહિત્ય	: શ્રી નીતિન વડગામા
સંચાલન	: શ્રી હેમંત નાણાવટી

બેઠક સાતમી : તા. ૨૫-૧૨-૧૧ રવિવાર, બપોરે ૧૧-૩૦થી ૧-૦૦

- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ખુલ્લું અધિવેશન અને સમાપન-બેઠક
- ઠરાવો : પ્રતિભાવો અને આભારવિધિ
- બપોરના ભોજન પછી અધિવેશનની સમાપ્તિ થશે.

નોંધ :- અધિવેશનમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતા પ્રતિનિધિઓએ ભોજન-ઉતારા શુલ્ક રૂ. ૨૦૦/- તથા પ્રતિનિધિ શુલ્ક રૂ. ૧૦૦/- ભરવાના રહેશે. કુલ રૂ. ૩૦૦/- થશે.

વિદ્યાર્થીઓએ ૫૦ % રકમ ભરવાની રહેશે. (કાર્યક્રમનો અહેવાલ રજૂ કરનાર વિદ્યાર્થીને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.)
ભોજન-ઉતારા અને પ્રતિનિધિ શુલ્ક તા. ૧૫-૧૨-૧૧ સુધીમાં પરિષદ કાર્યાલય અમદાવાદમાં ભરી દેવાથી વ્યવસ્થા સરળ થશે. ત્યારબાદ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં.

S

શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની ૧૫૦મી જન્મજયંતી નિમિત્તે કાર્યક્રમ

રવીન્દ્ર ભવન, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૮-૮-૨૦૧૧ના રોજ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના સભાગૃહમાં કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની જન્મજયંતી નિમિત્તે અંગ્રેજી ગીતાંજલિની નોબલયાત્રા દર્શાવતો 'શિલાઈદહથી સ્ટોકહોમ'નો દર્શ્ય-શ્રાવ્ય કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. આ કાર્યક્રમમાં શ્રી શૈલેષ પારેખ, શ્રી સુશા શાહ અને તુષાર પુરાણીએ એ ઘટનાની પ્રસ્તુતિ કરી હતી. કાર્યક્રમમાં શ્રીતાઓએ અંગ્રેજી ગીતાંજલિથી આરંભીને નોબેલ પારિતોષિક સુધીની યાત્રાનો આનંદ માણ્યો હતો.

માતૃભાષા સંવર્ધન અંગે રાજ્યસ્તરીય પરિસંવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર, ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ અને વિદ્યાભારતી, ગુજરાત પ્રદેશના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧-૯-૨૦૧૧ના રોજ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટમાં 'માતૃભાષામાં શિક્ષણ : એક વૈજ્ઞાનિક અભિગમ' વિષય અંતર્ગત એક રાજ્યસ્તરીય પરિસંવાદ યોજાઈ ગયો. કાર્યક્રમનું ઉદ્ઘાટન જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠે દીપ-પ્રાગટ્ય કરી કર્યું હતું. શ્રી શૈલેશભાઈ ઉપાધ્યાયે પરિસંવાદની ભૂમિકા આપતાં ગુજરાતી ભાષા અને અંગ્રેજી ભાષાની તુલના કરીને ગુજરાતી ભાષાનું આગવું ગૌરવ રજૂ કર્યું હતું. અધ્યક્ષીય વ્યાખ્યાનમાં શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠે માતૃભાષાના વ્યાવહારિક ગૌરવની વાત કરી હતી. માતૃભાષા દ્વારા જ સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ બચાવી શકાય અને તેને માટે આપણે સૌએ વ્યક્તિગત પ્રયત્નો કરવા જોઈએ તેવો મત રજૂ કર્યો હતો. આપણે ગુજરાતી ભાષક અને અભ્યાસુ તરીકે ભાષાની શુદ્ધિ અંગે સતર્કતા રાખવાની હિમાયત કરી હતી. આ પ્રસંગે 'માતૃભાષા ગૌરવ અંક'નું વિમોચન પણ કર્યું હતું. 'માતૃભાષામાં શિક્ષણ : વૈશ્વિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં' વિષય અંતર્ગત શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે કહ્યું કે; માતૃભાષાના શિક્ષણમાં કેન્દ્રસ્થાને બાળક છે. અને તે સંદર્ભે તેમણે રવીન્દ્રનાથની 'તોતા કાહિને' વાર્તા રજૂ કરી હતી, જેમાં વાર્તા અને વ્યવહારના સન્નિધિકરણનું નિરૂપણ થયેલું હતું. વાર્તાના કથાવસ્તુમાં માત્ર સંસ્થાનો જ વિકાસ થાય છે, પણ બાળકનો વિકાસ થતો નથી. તેવી આજના શિક્ષણ અંગેની ગંભીર ચિંતા વ્યક્ત થયેલી છે. વિશેષમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે અંગ્રેજી માધ્યમ કરતાં ગુજરાતી માધ્યમની ગુણવત્તા ઉત્તમ છે. અંગ્રેજી માધ્યમને કારણે આપણી મૌલિક વિચારશક્તિ નાશ પામે છે. આપણી સબળ અભિવ્યક્તિનું એકમાત્ર સાધન આપણી માતૃભાષા છે. માતૃભાષાના સંવર્ધન માટે આપણે ગાંધીજી અને રવીન્દ્રનાથ જેવો સમર્પણભાવ કેળવવો જોઈએ. શ્રી હર્ષદભાઈ શાહની અધ્યક્ષતામાં યોજાયેલ બીજા સત્રમાં શ્રી સુદર્શન આયંગરે 'માતૃભાષામાં શિક્ષણની વ્યાવહારિકતા' વિષય અંતર્ગત પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા હતા. તેમણે માતૃભાષાના માધ્યમના દર્શન, ઉપયોગિતા અને કાર્યક્ષમતા અંગે ચર્ચા કરી હતી અને આજની શૈક્ષણિક નીતિઓ માતૃભાષાના શિક્ષણ માટે અવરોધક છે, તેમ જણાવ્યું હતું. શ્રી ઇન્દુમતીબહેન કાટકરે 'જ્ઞાનપ્રક્રિયાનું સબળ માધ્યમ : માતૃભાષામાં શિક્ષણ' વિષય પર વ્યક્તવ્ય આપતાં જણાવ્યું કે; આપણને માતૃભાષામાં વ્યક્તિગત શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. ગુજરાતી ભાષક ગુજરાતી બોલવામાં અને સાંભળવામાં ગૌરવ અનુભવે તો જ ગુજરાતી ભાષાનું સંવર્ધન થઈ શકે. અને આ બધું એક તપસ્વીની જેમ કરવા જેવું કાર્ય છે. શ્રી નલિનભાઈ પંડિતની અધ્યક્ષતામાં યોજાયેલ ત્રીજા સત્રમાં શ્રી નલિનભાઈએ બેઠકની ભૂમિકા બાંધતાં કહ્યું કે, માતૃભાષાને વ્યક્તિગત ઉપરાંત રાજકીય પ્રોત્સાહન પણ મળવું જોઈએ. વક્તા શ્રી મોતીભાઈ પટેલે 'માતૃભાષામાં શિક્ષણની ઉપેક્ષા અને તેનાં દુષ્પરિમાણો' અંતર્ગત પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા હતા. તેમના મતે રાજકીય અને કાનૂની વહીવટ માતૃભાષામાં થવો જોઈએ. માતૃભાષાથી જ આપણો સામાજિક મોભો જળવાય છે. પોતાનું હીર માતૃભાષામાં જ વ્યક્ત થઈ શકે. ભાજપના કેન્દ્રીય પૂર્વાધ્યક્ષ શ્રી

પુરુષોત્તમ રૂપાલાએ પોતાની હળવી શૈલીમાં 'મૂલ્યનિષ્ઠ શિક્ષણ માટે માતૃભાષાની ઉપયોગિતા' વિષયક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેમણે માતૃભાષા દ્વારા બાળમાનસનું ઘડતર કેવી રીતે થાય છે તે સંદર્ભે હરિશ્ચંદ્રનારામતી નાટકની ગાંધીજીના સમગ્ર વ્યક્તિત્વ પર થયેલી અસર અને એભલ-ચાંપરાજની લોકવાર્તાનાં દર્શાવેલાં આપ્યાં હતાં. માતૃભાષા દ્વારા જ આપણાં મૂલ્યો સાચવી શકાશે, તે અંતર્ગત તેમણે લોકસાહિત્યનાં અનેક ઉદાહરણો રજૂ કર્યાં હતાં. તથા બાળવય સુધી માતૃભાષામાં જ શિક્ષણ આપવાની અભ્યર્થના વ્યક્ત કરી હતી. ચોથા સત્રમાં શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ પટેલે 'વ્યક્તિવિકાસમાં માતૃભાષામાં શિક્ષણનું મહત્ત્વ' વિશે વક્તવ્ય આપતાં કહ્યું કે, માનવીને માતૃભાષા એની ગર્ભાવસ્થાથી જ મળે છે અને ત્યાંથી જ તેના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થાય છે. વ્યક્તિનો માનસિક વિકાસ પણ માતૃભાષાને જ આભારી છે. વળી મુક્ત ચર્ચામાં ઉપસ્થિત વિદ્વાનો અને શ્રોતાઓએ માતૃભાષાના સંવર્ધન માટે પ્રશ્નોત્તરી દ્વારા ચર્ચા કરી હતી. સમાપન સત્રમાં શ્રી અરવિંદ ભાંડારીએ 'માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'નો અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો. શ્રી સુરેશજી સોનીએ 'માતૃભાષામાં શિક્ષણ : પડકારો અને ઉકેલ' વિષયક પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા હતા, જેમાં તેમણે સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, રાજકીય તથા વ્યક્તિગત પડકારો અને ઉકેલોની ચર્ચા કરી હતી. જેમાં તેમણે માતૃભાષાના સંવર્ધન માટે દબતા, વિશ્વાસ અને દિશાની સાર્થકતાની ચર્ચા કરી હતી. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન અનિલભાઈ રાવલ, સંજય જોશી, અજિતસિંહ રાણા દ્વારા થયું હતું. કાર્યક્રમના અંતે શ્રી શૈલેશભાઈ ઉપાધ્યાયે સૌનો આભાર માન્યો હતો. ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યને વરેલી આ ત્રણેય સંસ્થાઓના આ યજ્ઞરૂપ કાર્ય અંગે સૌએ પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી હતી.

- ભરત સાધુ

ગ્રંથ સાથે ગોઠડી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત 'ગ્રંથ સાથે ગોઠડી' કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. ૨-૯-૨૦૧૧ના રોજ શ્રી દિલીપ ચંદુલાલ બ્રુકર ઇનામ વિજેતા નવલકથાકાર શ્રી અરવિંદ અડિગાકૃત 'ધ હાઇટ ટાઇગર'નો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. હરીશ ખત્રીએ વક્તા શ્રી દિલીપ ચંદુલાલનો પરિચય આપ્યો હતો. દિલીપ ચંદુલાલે બ્રુકર પ્રાઇઝ વિજેતા નવલકથાઓની ચર્ચા પ્રાસ્તાવિક રૂપે કરી હતી અને નવલકથાનો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો જેમાં તેમણે ભારતમાં લોકશાહીમાં માલિક અને ગુલામ વચ્ચે કેવા સંબંધો છે તેનું નિરૂપણ બલરામ દ્વારા કરાવ્યું છે. જે કથા ચીનના પ્રમુખ વેન જીઆઓને પત્રો રૂપે મોકલવામાં આવે છે. કથાનાયક બલરામ વંચિતોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. જેમાં માલિક-નોકરના સંબંધોની કથા છે. આ કૃતિમાં આઘાત અને આનંદ બંનેનું પ્રયોજન છે. વગેરે મુદ્દાઓ વક્તવ્યમાં વણી લીધા હતા. સર્વશ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ, સેવંતીભાઈ મોદી, રૂપા શેઠ, હરીશ ખત્રી, દીવાન ઠાકોર વગેરેએ પ્રશ્નોત્તરી દ્વારા કૃતિને વધુ આસ્વાદક બનાવી

- ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા અને એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ અંતર્ગત દર મહિનાના પ્રથમ સોમવારે લેખિકાઓની બેઠક યોજાય છે. આ સંદર્ભે તા. ૫-૯-૨૦૧૧ના રોજ જાણીતાં લેખિકા શ્રી ધીરુબહેન પટેલની અધ્યક્ષતામાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ખાતે બેઠક યોજાઈ હતી. અગાઉ નક્કી થયા મુજબ સર્વશ્રી સ્મિતા શાહ, લીના ત્રિવેદી, માલિની શાસ્ત્રી, સુધા ભટ્ટ, નયના મહેતા, ગોપાલી બુચે પોતાની પ્રવાસ વિષયક કૃતિઓનું પઠન કર્યું હતું. પ્રવાસના અનુભવો વિષે રસપ્રદ વાતો પણ થઈ હતી. આ ઉપરાંત સ્વાતિ મેઢ, ઊર્મિ પંડિત, રસીલા કડીઆ, રેખા જોષી, માનસી પરીખ, અલકા શાહ, તનુમતી પટેલ, રેખા ભટ્ટ વગેરેએ સ્વરચિત કાવ્ય-લઘુકથાનું પઠન કર્યું.

ધીરુબહેન પટેલે કૃતિઓ વિષયક પ્રતિભાવ-માર્ગદર્શન આપી, સજજતા કેળવવા વધુ વાંચન પર ભાર મૂક્યો હતો. બેઠકમાં એક નાનકડી મજાની સર્જન-કસરતની પણ સહુએ મજા માણી હતી. અને તે ચિત્ર પરથી શીઘ્ર કાવ્યપંક્તિ લખવી, બધાંને સર્જનનો આ અનુભવ રોમાંચકારી લાગ્યો હતો.

- પ્રજ્ઞા પટેલ

પાક્ષિકી અંતર્ગત શ્રી નીલમ દોશીનું વાર્તાપઠન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત 'પાક્ષિકી'માં તા. ૭-૯-૨૦૧૧ના રોજ શ્રી નીલમ દોશીએ 'વહાલી વહાલી દીદી' વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું. વાર્તામાં મોટી બહેનનાં મંદ બુદ્ધિની નાની બહેન પ્રત્યેનાં વાત્સલ્ય અને પ્રેમનું નિરૂપણ થયેલું હતું. શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ, દીવાન ઠાકોર, લતા હીરાણી, નયનાબહેન ડેલીવાળા, હરીશ ખત્રી, ડી. જે. બાવલેયા વગેરેએ વાર્તાની છણાવટ કરી હતી.

- ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

અનુવાદ-અભિમુખતા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં અનુવાદ-અભિમુખતાની તૃતીય બેઠક તા. ૧૩-૯-૨૦૧૧ના રોજ યોજાઈ ગઈ. જેમાં શ્રી કલ્પના પરીખે કાલિદાસકૃત 'શાકુન્તલ'નો ઉમાશંકર જોશીએ કરેલ અનુવાદમાંથી કેટલાક અંશોનું પઠન કર્યું હતું. પઠનની સાથે તેમણે 'શાકુન્તલ'માં પ્રયોજાયેલી અનુવાદની તરેહોની પણ વાત મૂકી આપી, જેના કારણે વક્તવ્ય રસપ્રદ બની રહ્યું. વક્તાશ્રીનો પરિચય રૂપાબહેન શેઠે આપ્યો અને અંતે વિભા ત્રિવેદીએ સૌનો આભાર માન્યો.

- વિભા ત્રિવેદી

જેલમાં વિશિષ્ટ સાહિત્યિક કાર્યક્રમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા ગુજરાતની તમામ જેલોમાં દરમાસના ઉજા શનિવારે એક વિશિષ્ટ સાહિત્યિક કાર્યક્રમના આયોજન અંતર્ગત તા. ૧૭-૯-૨૦૧૧ના રોજ અમદાવાદ મધ્યસ્થ જેલમાં ઉર્દૂ મુશાયરાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. આમંત્રિત કવિમિત્રોનું સ્વાગત

શ્રી વફા જોનપુરીએ કર્યું હતું. કાર્યક્રમમાં શ્રી મધુસૂદન પટેલ, શ્રી ભાવેશ ભટ્ટ, શ્રી મોજદમ હાસ્મી, શ્રી શબ્બીર હાસ્મી, શ્રી વફા જોનપુરી તથા પોલીસ કર્મચારી શ્રી જામાભાઈ સોલંકી, કેદીમિત્રોમાં શબ્બીરભાઈ શેખ અને મહમદ સલીમ પઠાણે પોતાની રચનાઓ રજૂ કરી હતી. આ પ્રસંગે જેલ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ શ્રી આર. જે. પારગીસાહેબે પોતાના વક્તવ્યમાં કહ્યું કે : આવા કાર્યક્રમો દ્વારા બંદીવાન મિત્રોનું હૃદયપરિવર્તન થાય. સમાજમાંથી ગુનાહિત પ્રવૃત્તિથી આવેલા બંદીવાનો જ્યારે જેલમાંથી મુક્ત થાય ત્યારે અને સમાજમાં પાછા ફરે ત્યારે આવી ગુનાહિત પ્રવૃત્તિથી દૂર રહી સમાજમાં સારી પ્રવૃત્તિઓ તરફ દોરવાય અને સમાજમાં મોભાનું સ્થાન મેળવે તેવી આશા વ્યક્ત કરી હતી. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી વફા જોનપુરીએ કર્યું હતું અને અંતે આભારવિધિ ગંગારામ વાઘેલાએ કરી હતી.

- ગંગારામ વાઘેલા

નવોદિત સર્જક સાથે સંવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત 'સર્જક સાથે સંવાદ' કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. ૧૭-૯-૨૦૧૧ના રોજ નવોદિત સર્જકોની કૃતિઓની પઠન અને ચર્ચા થઈ હતી. કાર્યક્રમમાં કવિમિત્રો ઊજમશી પરમાર, ભાવેશ ભટ્ટ, અનિલ ચાવડા, ચંદ્રેશ મકવાણા, ગિરીશ પરમાર, ચિંતન મહેતા, ભરત સાધુ વગેરે ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. આ પ્રસંગે શ્રી ઊજમશી પરમારે પોતાની કાવ્યયાત્રાનાં સંસ્મરણો યાદ કર્યાં હતાં. કવિમિત્રોએ એકબીજાની કૃતિ વિષયક મૌલિક અભિપ્રાયો અને માર્ગદર્શન પણ આપ્યું હતું.

- ભરત સાધુ

ગ્રંથગોષ્ઠિ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યામંદિર દ્વારા યોજાતા 'ગ્રંથગોષ્ઠિ' કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. ૧૬-૯-૨૦૧૧ના રોજ શ્રી મીના શાહ અનૂદિત વાર્તાસંગ્રહ 'કનેરી' વિશે તેમજ પ્રેમલતા મજમુદાર અનૂદિત વાર્તાસંગ્રહ 'રણમાં અટ્ટહાસ્ય અને બીજી થોડીક' વિશે જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી શિરીષ પંચાલે વક્તવ્ય આપ્યું. તેમણે મીના શાહ અને પ્રેમલતા મજમુદારની અનૂદિત વાર્તાઓમાં પ્રયોગલક્ષી આધુનિકતાને સમજાવવા પ્રયોગાત્મક લક્ષણોવાળી અનેક વાર્તાઓને શ્રોતાઓ સમક્ષ રસપ્રદ રીતે મૂકી આપી. કાર્યક્રમની શરૂઆતમાં ડૉ. પારુલ દેસાઈએ શ્રી શિરીષ પંચાલનો પરિચય આપ્યો અને અંતમાં તેમનો આભાર વ્યક્ત કર્યો હતો.

- વિભા ત્રિવેદી

પાક્ષિકી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત 'પાક્ષિકી' અંતર્ગત તા. ૧૫-૯-૨૦૧૧ના રોજ વિજય સોનીએ પોતાની અપ્રકાશિત વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું. જેમાં પાત્રાનુસાર ભાષાપ્રયોજન, સુઆકારિત વસ્તુસંકલનાએ શ્રોતાઓને જકડી રાખ્યા હતા. વળી, અંતે અશીર્ષક વાર્તાની શીર્ષક-વિચારણા અને વિષય અંગેની રસપ્રદ ચર્ચાએ સમગ્ર વાતને વધુ ખુલ્લી કરી હતી.

- વિભા ત્રિવેદી

સાહિત્યસિદ્ધાંત વ્યાખ્યાનશ્રેણી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યામંદિર દ્વારા આયોજિત સાહિત્યસિદ્ધાંત વિશેની સમજ કેળવાય તે હેતુથી સાહિત્યસિદ્ધાંત વ્યાખ્યાનશ્રેણીનું આયોજન મહિનામાં એક દિવસ થાય છે. જેના અંતર્ગત તા. ૨૨-૯-૨૦૧૧ના રોજ ‘કાવ્યસંવાદ અને આંતરકૃતિત્વ’ વિષય પર ડૉ. ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. આરંભે શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે ડૉ. ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાની બહુમુખી પ્રતિભાની વાત કરી હતી. ડૉ. ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ ‘કાવ્યસંવાદ અને આંતરકૃતિત્વ’ જેવા ગહન વિષયને ભારતીય અને પશ્ચિમના સાહિત્યકારો-વિવેચકોનાં અનેક ઉદાહરણો મૂકીને સ્પષ્ટ કરી આપ્યો. આંતરકૃતિત્વ કૃતિ પ્રત્યેના ઊંડાણથી જ વ્યક્ત થાય છે. વાચનપ્રવૃત્તિ દરમિયાન વાચક પોતાના ભાવથી કૃતિને પુરસ્કારે છે ત્યારે આંતરકૃતિત્વ બને છે. મધ્યકાળનું સાહિત્ય આંતરકૃતિનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે, તેમ જણાવતાં તેમણે કાવ્યચૈત્ય અને કાવ્યશક્તિની લાક્ષણિકતા પણ સ્પષ્ટ કરી આપી. વળી, અંતમાં શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ, ડૉ. કીર્તિદા શાહ, ડૉ. પારુલ દેસાઈ, અજય રાવલ વગેરે શ્રોતાઓ સાથે આંતરકૃતિત્વ દર્શાવતી કૃતિઓનાં અનેક ઉદાહરણોની રસપ્રદ ચર્ચાએ શ્રેણીને જીવંતતા બક્ષી. અંતમાં ડૉ. કીર્તિદા શાહે આભારવિધિ કરી હતી.

- વિભા ત્રિવેદી

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

(સ્થળ - ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ)

- પાક્ષિકી - સંયોજક : દીવાન ઠાકોર
તા. ૫-૧૦-૨૦૧૧, બુધવાર, સાંજે-૬-૦૦ કલાકે, જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ વાર્તાનું પઠન કરશે.
તા. ૨૦-૧૦-૨૦૧૧, ગુરુવાર, સાંજે-૬-૦૦ કલાકે, દલપત ચૌહાણ અપ્રકાશિત કૃતિનું પઠન કરશે.
તા. ૩-૧૧-૨૦૧૧, ગુરુવાર, સાંજે-૬-૦૦ કલાકે, દક્ષા પટેલ અનૂદિત કૃતિનું પઠન કરશે.
- સર્જક સાથે સંવાદ - સંયોજક : ધ્વનિલ પારેખ, ભરત સાધુ
તા. ૧૫-૧૦-૨૦૧૧, શનિવાર, સાંજે-૬-૦૦ કલાકે, નવોદિત લેખકોની અપ્રકાશિત કૃતિઓનું પઠન અને ચર્ચા
- જેલમાં સાહિત્યિક કાર્યક્રમ - સંયોજક : ગંગારામ વાઘેલા, રાજેશ ભટ્ટ
તા. ૧૫-૧૦-૨૦૧૧, શનિવાર, સવારે ૮-૦૦ કલાકે, અમદાવાદ મધ્યસ્થ જેલમાં શ્રી રમેશભાઈ વિરમગામી તથા ઉષાબહેન વિરમગામી દ્વારા વાર્તાકથન
- જેલમાં સાહિત્યિક કાર્યક્રમ - સંયોજક : નિવ્યા પટેલ
તા. ૧૫-૧૦-૨૦૧૧, શનિવાર, સવારે-૮-૦૦ કલાકે, વડોદરા જેલમાં નિવ્યા પટેલ અને ભરત મહેતા દ્વારા વાર્તાપઠન
- બાળ-સાહિત્ય મેળો - સંયોજક : યશવન્ત મહેતા

તા. ૨૨-૧૦-૨૦૧૧, શનિવાર, સાંજે ૫-૦૦ કલાકે, શ્રી યશવન્ત મહેતાના સાંનિધ્યમાં બાળકો માટે વિશિષ્ટ સાહિત્યિક કાર્યક્રમ

- દલિત સાહિત્યવિમર્શ - સંયોજક : ચંદુ મહેરિયા
તા. ૨૨-૧૦-૨૦૧૧, શનિવાર, સાંજે-૬-૦૦ કલાકે, વૈશ્વિકીકરણ : વહેણ-વમળ’ (સં. ઉત્તમ પરમાર) વિશે પ્રો. હેમંતકુમાર શાહ વક્તવ્ય આપશે.
- ગ્રંથ સાથે ગોઠડી - સંયોજક : હરીશ ખત્રી, ઇતુભાઈ કુરકુટિયા
તા. ૧૧-૧૧-૨૦૧૧, શુક્રવાર, સાંજે-૬-૦૦ કલાકે, નાટ્યવિદ શ્રી જનક દવે કવિ ભાસકૃત નાટક ‘કર્ણભારમ્’નો આસ્વાદ કરાવશે.
- અનુવાદ-અભિમુખતા - સંયોજક : રૂપા શેઠ, વિભા ત્રિવેદી
તા. ૮-૧૧-૨૦૧૧, મંગળવાર, સાંજે ૬-૦૦ કલાકે, ઉત્તમ અનુવાદોનું પઠન અને ચર્ચા
- રવીન્દ્ર ભવન -
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના સંયુક્ત ઉપક્રમે રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની ૧૫૦મી જન્મજયંતી નિમિત્તે ‘My Tagore, Why Tagore’ આંતરરાષ્ટ્રીય સેમિનાર (૧) રવીન્દ્રસંગીત : તા. ૧૪-૧૦-૨૦૧૧, શુક્રવાર, સાંજે ૮.૩૦ કલાકે, સ્થળ : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
(૨) સેમિનાર : તા. ૧૫-૧૦-૨૦૧૧, શનિવાર, સવારે ૯.૩૦ કલાકે, સ્થળ : વિશ્વકોશ ભવન, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ
- વિશ્વકવિતા કેન્દ્ર - તા. ૫-૧૨-૨૦૧૧, બુધવાર, સાંજ ૭.૦૦ કલાકે, બુધસભા
- નાટ્યપરિક્રમા - સંયોજક : અદિતી દેસાઈ
તા. ૨૩-૧૦-૨૦૧૧, રવિવાર, સાંજે ૬.૦૦ કલાકે, અદિતી દેસાઈ પોતાની નાટ્યયાત્રાના અનુભવો વિશે વાત કરશે તથા ‘યાત્રા’ ફિલ્મની રજૂઆત.

સુરતમાં વાર્તાસત્ર

તા. ૧૬-૧૦-૨૦૧૧, રવિવાર, સવારે ૯-૩૦ કલાકે, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને અખિલ હિન્દ મહિલા પરિષદ બૃહદ્ સુરતના સંયુક્ત ઉપક્રમે, શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માની અધ્યક્ષતામાં વાર્તાસત્ર. ‘આજની ગુજરાતી ટૂંકીવાર્તા’ - અધ્યક્ષ : શ્રી રમેશ ર. દવે. વક્તા - શ્રી મણલાલ હ. પટેલ, શ્રી મોહન પરમાર, શ્રી હિમાંશી શેલત. ‘દક્ષિણ ગુજરાતના વાર્તાકારોની બેઠક : વાર્તાપઠન’ - અધ્યક્ષ : રવીન્દ્ર પારેખ. વાર્તાપઠન - શ્રી પ્રફુલ્લ દેસાઈ, શ્રી સ્મિતા પારેખ, શ્રી જનક નાયક, શ્રી વિજય શાસ્ત્રી, શ્રી આશા વીરેન્દ્ર. ‘વાર્તાઆસ્વાદ : મને ગમતી ગુજરાતી વાર્તા’ - અધ્યક્ષ : શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક. વાર્તાઆસ્વાદ શ્રી યોગેશ જોશી, શ્રી બિપિન પટેલ, શ્રી જિતેન્દ્ર પટેલ, શ્રી પારુલ કંદર્પ દેસાઈ. ‘વાર્તાપઠન’ - અધ્યક્ષ : શ્રી વર્ષા અડાલજા. વાર્તાપઠન - શ્રી કંદર્પ ર. દેસાઈ, શ્રી ગિરીશ ભટ્ટ, શ્રી પરેશ નાયક, શ્રી પુરુરાજ જોશી, શ્રી દલપત ચૌહાણ. સ્થળ : અખિલ હિન્દ મહિલા પરિષદ બૃહદ્, શાલિભદ્ર કોમ્પ્લેક્સ, ટિમલિયાવાડ, નાનપુરા, સુરત.

તા. ૧૧-૯-૨૦૧૧ના રોજ આર્ટ્સ અને કોમર્સ કોલેજ, વડનગર અને સંજય ચૌહાણના સૌજન્યથી ઉત્તર ગુજરાત વાર્તાવર્તુળનો એકદિવસીય વાર્તાશિબિર યોજાઈ ગયો. શિબિરમાં શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલ, કનુ આચાર્ય, જિગ્નેશ બ્રહ્મભટ્ટ, પ્રભુદાસ પટેલ, મણિલાલ ન. પટેલ અને હર્ષદ સોલંકી વગેરેએ વાર્તા રજૂ કરી હતી.

ગુજરાત પુસ્તકાલય પ્રેરિત 'સાહિત્યસૃષ્ટિ'ના ઉપક્રમે યોજાયેલ જાહેર વાર્તાવાપમાં 'વાંચે ગુજરાત' માટેની રાજ્ય સમિતિના મહામંત્રી શ્રી મહાદેવ દેસાઈએ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. તેમણે ગાંધીજીનાં દષ્ટાંત દ્વારા વાંચનનું મહત્ત્વ સમજાવ્યું હતું.

'વિચારગોષ્ઠિ'ના ઉપક્રમે તા. ૪-૯-૨૦૧૧ના રોજ સુરત મુકામે 'હવે પછી શું ?' વિષય પર વરિષ્ઠ પત્રકાર શ્રી રાજન ભટ્ટનું વક્તવ્ય યોજાયું હતું.

તાજેતરમાં ૧૦૫ વર્ષની વયે સ્વર્ગસ્થ થયેલા ભક્ત-કવિશ્રી ગુમાનદાસ બાપુ દેથાણવાળાને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પવા કવિમિલન-સંસ્થાના ઉપક્રમે જ્યુબિલી બાગ, સરદાર ભવનમાં પ્રાર્થના-સભા યોજાઈ ગઈ. જેમાં વડોદરા શહેરના જાણીતા સાહિત્યકારો, શિક્ષકો, અધ્યાપકો, કવિઓ, લેખકો, નાટ્યકારો, સ્નેહીજનો વગેરે ઉપસ્થિતિ રહ્યા હતા.

હરીન્દ્ર દવે મેમોરિયલ ટ્રસ્ટ દ્વારા આપવામાં આવતા હરીન્દ્ર દવે સ્મૃતિ પારિતોષિક પત્રકારત્વ ક્ષેત્રે વર્ષ ૨૦૧૦ માટેનું હરીન્દ્ર દવે સ્મૃતિ પારિતોષિક, પત્રકારત્વમાં સાતત્યસભર પ્રદાન કરનાર 'કચ્છમિત્ર'ના તંત્રી કીર્તિ ખત્રીને જાહેર કરવામાં આવે છે. સાહિત્યક્ષેત્રે વર્ષ ૨૦૧૦ માટેનું હરીન્દ્ર દવે સ્મૃતિ પારિતોષિક, કવિ ઉદયન ઠક્કરને જાહેર કરવામાં આવે છે. બંનેને અભિનંદન.

ગ્રંથ અને ગ્રંથપ્રેમીઓને એક મંચ પર લાવવાના આશયથી ફર્બસ ગુજરાતી સભા અને અભિવ્યક્તિ એ બે સંસ્થા તરફથી શરૂ કરવામાં આવેલી 'ગ્રંથનો પંથ' કાર્યક્રમ શ્રેણીનો પહેલો કાર્યક્રમ ઉમાશંકર જોશીના એકાંકીસંગ્રહ 'સાપના ભારા' વિષે શુક્રવાર, પાંચમી ઓગસ્ટ સાંજે યોજાયો હતો. નાટક અને રંગભૂમિના અઠંગ અભ્યાસી અને સમીક્ષક શ્રી ઉત્પલ ભાયાણીએ ઉમાશંકર જોશીનાં એકાંકીઓની તલસ્પર્શી સમીક્ષા કરવા ઉપરાંત એકાંકીના સ્વરૂપનો તથા ગુજરાતીમાં થયેલા તેના ઉદ્ભવ અને વિકાસનો પણ પરિચય આપ્યો હતો. આ પ્રસંગે શ્રી સતીશ વ્યાસના નિર્દેશનમાં ઉમાશંકરના એકાંકી 'ઉડણ ચરકલડી'નું નાટ્યાત્મક પઠન રજૂ થયું હતું. તેમા સતીશ વ્યાસ ઉપરાંત રહોની શાહ, ખુશાલી વાકાણી, અર્ચના પોંડા, સેજલ પોંડા અને હેતા પંડ્યાએ ભાગ લીધો હતો. સંગીતઆયોજન રહોની શાહનું અને પ્રકાશઆયોજન આકાશ નાયકનું હતું. કાર્યક્રમના આરંભે શ્રી દીપક મહેતા તથા શ્રી કાંતિ પટેલે ગ્રંથનો પંથ શ્રેણીનો અને વક્તા તથા કલાકારોનો પરિચય આપ્યો હતો અને અંતે ડૉ. અભય દોશીએ આભાર વ્યક્ત કર્યો હતો.

આપણી ભાષાનું બાળસાહિત્ય વિપુલ અને બહુમૂલ્ય હોવા છતાં એમાં કેટલાક પ્રકારના સાહિત્યની ઊણપ છે. શિશુકથા આવો એક પ્રકાર છે. બે-ત્રણથી માંડીને છ-સાત વર્ષની વયનાં વધુ નાનાં શિશુઓ માટેની કથાઓની ભારે ખોટ છે. એ ખોટ પૂરવાના એક પ્રયત્ન તરીકે, બાળસાહિત્યના હિત-વિકાસને વરેલી સંસ્થા બાલસાહિત્ય અકાદમીને ઉપક્રમે શ્રી હરીશ નાયક શિશુકથા પુરસ્કાર એનાયત કરાશે. આ માટેનાં પુસ્તકો અથવા હસ્તપ્રતો તા. ૩૦ નવેમ્બર ૨૦૧૧ સુધીમાં નીચેના સરનામે મળી જાય એ રીતે મંગાવવામાં આવે છે.

યશવન્ત મહેતા, બાલસાહિત્ય અકાદમી, ૪૭/એ, નારાયણનગર, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. યોજના અન્વયે રૂ. ૩૦૦૦/-નું એક ઇનામ આપવામાં આવશે.

ઘેરૈયા

અમે તો ઘેરૈયા : ગગન મહી જે રંગ ઊડતા,
અને જે રંગોથી અવનિપટ રંગીન કરતા,
અમારાં છંટાયે ઉર સકલ એ રંગ થકી ને
અમેયે રંગાઈ અવનિનભ જેવા બની જતા.

મહા ઘેરૈયો કો વિધ વિધ લઈ રંગ ઘૂમતો,
ઘડી પૂર્વે છાંટે, ઘડીક ભરતો પશ્ચિમ દિશા;
કદી આખે આખે ઘનદળ મહી રંગ પૂરતો,
કદી સાતે રંગો લઈ ગગનમાં ચાપ કરતો.

અસીમે તેના એ ફરી ફરી બધા રંગ ઊડતા,
ઋતુ છંટાતી, સૌ દિન-રજનિ એ રંગ ધરતાં;
અને ઊઠે રંગો તૃણ, કુસુમ, પર્ણ, ફળ મહી;
વળી આવી આવી અમ સકલ ભાવે સરી જતા.

અમે ઘેરૈયા સૌ બહુ બહુ ઘૂમી શોધ કરતા,
કહી ઘેરૈયો એ, કહી છૂપવિયો રંગનિધિ આ ?

(બારી બહાર, પૃ. ૫૦)

- પ્રહલાદ પારેખ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં

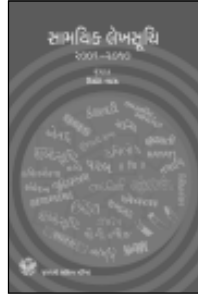

['મન સાથે મૈત્રી'] : અનુવાદક : અરુણા જાડેજા, પ્રથમ આ. ૨૦૧૧, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૪+૭૪, કિં. રૂ. ૬૦/-

'મન સાથે મૈત્રી' પુસ્તક ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીનું આડત્રીસમું પુસ્તક છે.

આ પુસ્તક મહારાષ્ટ્રના સમર્થ સંત રામદાસના 'મનાચે શ્લોક'નો સુશ્રી અરુણા જાડેજાએ કરેલો ગદ્યાનુવાદ છે. મરાઠી ભાષામાંથી આ સીધો અનુવાદ છે. આ પુસ્તક આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર ગ્રંથાવલિ પ્રકાશન સમિતિના સૌજન્યથી પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે. આ ગદ્યાનુવાદને આપણે સૌ આવકારીએ.

['સામયિક લેખસૂચિ'] : સંપાદક : કિશોર વ્યાસ. પ્રથમ આ. ૨૦૧૧, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૨+૩૦૪, કિં. રૂ. ૨૦૦/-

'સામયિક લેખસૂચિ ૨૦૦૬-૨૦૧૦'નું પ્રકાશન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. આ સામયિક લેખસૂચિનું સંપાદન શ્રી કિશોર વ્યાસે કર્યું છે. આ લેખસૂચિમાં ગુજરાતી ભાષાનાં ૩૦ જેટલાં નોંધપાત્ર સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલા લેખોની માહિતી આપવામાં આવી છે. આ સામયિક લેખસૂચિમાં લેખો ૧૪ જેટલા વિભાગો અને તેના પેટાવિભાગોમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા છે. આ સૂચિ સાહિત્યના અભ્યાસીઓને ઉપયોગી થશે, તેવી આશા છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮

ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭
[પરબ ઓક્ટોબર ૨૦૧૧]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં

['પારિજાતક'] : હેમાંગિની રાનડે, પ્ર. આ. ૨૦૧૦, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૯૯, કિં. રૂ. ૧૪૦/-

સદ્ગત બી. કે. મજૂમદારના વસિયતનામામાં પ્રગટ થયેલી, સાહિત્ય અને કલાનાં ક્ષેત્રમાં નવા સર્જકોને ઉત્તેજન આપવાની એમની ઇચ્છાના અનુસંધાનમાં આવેલી શ્રી બી. કે. મજૂમદાર ટ્રસ્ટ પ્રકાશનશ્રેણી અંતર્ગત

આ વાર્તાસંગ્રહ 'પારિજાતક' ત્રેવીસમા મણકા રૂપે પ્રગટ થયો છે. શ્રીમતી હેમાંગિની રાનડેએ લેખનનો આરંભ હિન્દીમાં કર્યો હતો. અને ગુજરાતીમાં પણ વાર્તાલેખનકાર્ય આરંભ્યું છે. એમની 'ઉનાળો' વાર્તાને વાર્તાનો પ્રતિષ્ઠિત 'કથા' એવોર્ડ મળેલો છે. આ સંગ્રહની વાર્તાઓમાં નારીચેતનાનાં વિવિધ રૂપો, બાળમાનસ અને આધેડવયના મનુષ્યોનાં સંવેદનો આલેખાયાં છે. હેમાંગિનીબહેનના આ પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહને વાર્તાસિક ભાવકો ઉષ્માભરે આવકારશે એવી અપેક્ષા છે.

['નોળવેલ'] : ગોરધન ભેસાણિયા, પ્ર. આ. ૨૦૧૦, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૪+૧૨૬, કિં. રૂ. ૯૦/-

'નોળવેલ' વાર્તાસંગ્રહ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીનું સાડત્રીસમું પ્રકાશન છે. વાર્તાકાર શ્રી ગોરધન ભેસાણિયાનો આ ચોથો વાર્તાસંગ્રહ છે. તેમની 'એક તણખલાની વાત' નવલકથાને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનું પારિતોષિક મળ્યું છે. આ સંગ્રહની તેવીસ વાર્તાઓમાં પ્રગટતું ગામડું એ અમરેલી જિલ્લાની આસપાસનું વીસમી સદીના આઠમા દાયકાનું ગામડું છે. આ વાર્તાઓમાં એક આખા ગામની તળપ્રદેશના લોકજીવનની એનાં સારાં-માઠાં પાસાંઓની એક આકર્ષક ભાત ઊપસે છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭